

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

van Abdicatie tot Zetelroef

Begrippen uit het staatsrecht
verklaard door Max de Bok

Derde druk, november 2013

Foto omslag

Aan Kneuterdijk 20 vond het overleg voor de belangrijke grondwetsherziening van 1848 plaats. Deze herdenkingsplaquette herinnert ons aan dat overleg, waaruit onder andere herziening van artikel 42 voortvloeide: de macht van de koning werd ingeperkt en de Staten-Generaal kregen meer macht. Ministers moeten sindsdien verantwoording afleggen aan het parlement.

1848

van Abdicatie tot Zetelroof

Begrippen uit het staatsrecht
verklaard door Max de Bok

Voorwoord bij de derde druk

In het voorwoord op de eerste druk van dit staatkundig ABC sprak de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties Guusje ter Horst de hoop uit dat dit boekje een nuttig hulpmiddel kon zijn voor ambtenaren bij hun functioneren. En zie, we zijn pas drie jaar later al aan de derde druk toe van dit boekje, dat inmiddels niet alleen voor rijksambtenaren een gewild naslagwerk blijkt te zijn, maar dat ook bij Hoge colleges van staat, andere overheidsinstellingen, de media en het onderwijs is ontdekt. De gekozen aanpak, niet uitputtend of wetenschappelijk, maar wel helder en met aandacht voor de meest gebruikte staatsrechtelijke begrippen, blijkt een heel gelukkige geweest te zijn. Kennis van de staatsrechtelijke spelregels en de taken en bevoegdheden van de belangrijkste spelers daarin is van groot belang voor de kwaliteit van het bestuurlijk handelen en de discussies daarover in een democratische rechtsstaat. Dit boekje is daar een prima steun bij. Mijn dank gaat uit naar oud parlementair journalist Max de Bok, die wederom deze druk heeft willen verzorgen.

DE MINISTER VAN BINNENLANDSE ZAKEN EN KONINKRIJKSRELATIES

Ronald Plasterk

Verantwoording

De opdracht die ik aannam van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties luidde kort gezegd: vertalen in gewone mensentaal. Daarbij ging het om staatsrechtelijke termen en verwante, veel gebruikte begrippen die relevant zijn in het verkeer tussen regering en parlement. Het klonk eenvoudiger dan in de praktijk bleek. Wie staatsrechtelijke termen, over de betekenis waarvan elkaar bestrijdende geleerden dikke boeken hebben volgeschreven, eventjes denkt te kunnen vertalen, komt vele valkuilen tegen. Ik hoop ze uiteindelijk allemaal te hebben ontlopen. Als me dat is gelukt dan is dat in belangrijke mate te danken aan mijn begeleider en andere helpers.

Ambtenaren van verscheidene ministeries lazen mee. Mr. Sander Terphuis begeleidde me en was een voortdurende stimulator. Prof. dr. Joop van den Berg las op de van hem bekende kritische wijze het manuscript. Maar niemand anders dan ik is verantwoordelijk voor de keuze van termen en begrippen en de formuleringen. Bij die keuzes heb ik me steeds laten leiden door vragen als: Waar heeft de lezer wat aan? Volstaat een korte 'vertaling' van een term of moet er uitleg bij? Zo is een lijst van rond 300 termen en begrippen tot stand gekomen. Maar eerlijk gezegd zou ik niet op elke vraag naar waarom dit begrip wel en die term niet, antwoord kunnen geven. Werkende weg werd dit mijn keuze. Doe er uw voordeel mee.

Max de Bok

Bij het voorbereiden van de tweede en de derde druk mocht ik me verheugen in de medewerking van mr. drs. C.R. van Strijen, mr. Willem Pedroli, hoofd afdeling Constitutionele Zaken van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en - opnieuw - van emeritus hoogleraar prof. dr. Joop van den Berg.

MdB.

Lijst met termen

Aanbevelingsrecht
Aanwijzingen voor de regelgeving
Aanwijzingsbevoegdheid
Abdicatie
Actief kiesrecht
Additionele artikelen
Afspiegelingscollege
Agentschap
Agentschap van het Ministerie van
Financiën
Algemeen Overleg (AO)
Algemeen verbindend voorschrift
Algemene wet bestuursrecht
Algemene maatregel van bestuur (AMvB)
Algemene politieke beschouwingen
Algemene Rekenkamer
Algemene uitkering
Ambtelijk voorportaal
Ambtsbericht
Ambtsinstructie
Amendement
Autonomie

Baten-lastendienst
Beëdiging
Beginnelen van behoorlijk bestuur
Begroting
Begrotingsoverleg
Bekrachtiging
Beschikking
BES-eilanden
Besluit
Bestuursorgaan
Bevoegd gezag
Bewindspersonenoverleg (BPO)

Bij of krachtens
Blanco Verslag
Blauwe brief
Budgetrecht
Buiten staat verklaring
Burgemeester
Burgerinitiatief

Caribische landen Koninkrijk
Centraal Planbureau (CPB)
Centrale Overheid
Coalitie
Coalitiefractie
College van burgemeester en wethouders(B
en W)
Collegiaal bestuur
Comité van Ministers van de Raad van
Europa
Commissaris van de Koning
Comptabiliteitswet
Considerans
Constituerend beraad
Constitutie
Constitutioneel bestel
Constitutionele monarchie
Contraseign
Controlefunctie parlement

Decentrale overheden
Decentralisatie
Delegatie
Demissionair kabinet
Derde dinsdag in september
Dertigledendebat
Dijkgraaf
Discretionaire bevoegdheid
Dualisme

Eed
Eerste Kamer
Eerste lezing
Enquêterecht
Erfopvolging
EU-raad
EU-recht
Europarlementariër
Europees Agentschap
Europees Comité van de Regio's
Europees Economisch en Sociaal
Comité(EESC)
Europees Grondrechtenagentschap
Europees Hof van Justitie
Europees Hof voor de Rechten van de Mens
Europees Parlement
Europees Sociaal Handvest
Europees verdrag Rechten van de Mens
Europese aanbesteding
Europese Centrale Bank (ECB)
Europese Commissie
Europese Hoge Vertegenwoordiger
Europese Ombudsman
Europese President
Europese Raad
Europese Rekenkamer
Europese Richtlijn
Europese Unie
Europese Verordening
Evenredige vertegenwoordiging
Extraparlementair kabinet

[Financieel Jaarverslag rijk \(FJR\)](#)
[Financiële - verhoudingswet](#)
[Formateur](#)
[Fractie](#)
[Fractievoorzitter](#)

Gedeputeerde
Gedeputeerde Staten (GS)
Geheimhoudingsplicht
Geloofsbrieven
Gemeenschappelijke regelingen
Gemeente
Gemeentebestuur
Gemeentefonds
Gemeenteraad
Geschillen van bestuur
Getrapte verkiezingen
Gevolmachtigd minister
Gewoonterecht
Gezaghebber
Gouverneur
Griffie
Griffier
Grondrechten
Grondwet Grondwetsherziening
Grootste gemiddelden
Grootste overschotten

[Hamerstuk](#)
[Handelingen](#)
[Hoge Colleges van Staat](#)
[Hoge Raad](#)
[Homogeniteitsbeginsel](#)
[Hoogheemraadschap](#)
[Hoorzitting](#)

Immuniteit
Incompatibiliteit
Informateur
Inhuldiging
Initiatief wetsvoorstel
Inlichtingenrecht en -plicht
Interimkabinet
Interpellatie

Jurisprudentie

Kabinet
Kabinetscrisis
Kabinetsformatie
Kabinetsstandpunt
Kabinet van de Koning
Kabinet van de minister-president
Kamercommissies
Kamerlid
Kiesdeler
Kiesdrempel
Kiesraad
Kiesrecht
Kiesstelsel
Klassieke grondrechten
Koning
Koninklijk besluit (KB)
Koninklijke boodschap
Koninklijk Huis
Koninklijke familie
Koninkrijk der Nederlanden
Koninkrijksregering
Kroon
Kroonbenoeming
Kroonprins(es)
Krijgsmacht

Landsadvocaat
Legaliteitsbeginsel
Legitimiteit
Lijstverbinding

Machtenscheiding
Macro Economische Verkenningen (MEV)
Mandaat
Medebewind
Meerderheidskabinet

Memorie van antwoord
Memorie van toelichting
Miljoenennota
Minderheidskabinet
Minister
Minister ad interim
Minister-president
Minister van Staat
Minister zonder portefeuille
Ministeriële commissie
Ministeriële regeling
Ministeriële verantwoordelijkheid
Ministerraad
Ministerscrisis
Mondeling overleg
Monisme
Motie
Motie van afkeuring
Motie van wantrouwen

Nader rapport
Najaarsnota
Nationale Ombudsman
Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO)
Nota naar aanleiding van het verslag
Notaoverleg
Nota van toelichting
Nota van wijziging
Novelle

Onderraad
Ongeschreven (staats)recht
Onschendbaarheid
Ontbindingsrecht
Openbaar Ministerie (OM)
Organiek(e)wet, -besluit, -regeling
Overgangskabinet

Overgangsrecht

Parlement
Parlementair jaar
Parlementair kabinet
Parlementair onderzoek
Parlementaire enquête
Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa
Passief kiesrecht
PBO-organen
Persoonlijk feit
Petitierecht
Plenaire vergadering
Portefeuille
Prejudiciële beslissing
Premier
Presidium
Prinsjesdag
Provinciale Staten
Provincie
Provinciebestuur
Provinciefonds

Quorum

Raad van Europa
Raad van de Europese Unie
Raad van State
Raad voor de Rechtspraak
Raming
Ratificatie
Rechterlijke macht
Rechtspersoon met een wettelijke taak (RWT)
Rechtsstaat
Referendum
Regeerakkoord

Regentschap
Regering
Regeringsverklaring
Reglement van Orde
Restzetel
Rompkabinet
Rijksbegroting
Rijksministerraad
Rijksvertegenwoordiger
Rijkswet

Scheiding kerk en staat
Senaat
Senator
Seniorenconvent
Sociaal Economische Raad (SER)
Sociale grondrechten
Splitsing wetsvoorstel
Staatsblad
Staatscommissie
Staatscourant
Staatshoofd
Staatsraad
Staatssecretaris
Staten-Generaal
Statuut voor het Koninkrijk
Stemmingen
Stenogram
Subamendement
Suppletoire Begroting

Tegenbegroting
Toestemmingswet
Tractatenblad
Trias politica
Troonopvolger
Troonrede
Tweede Kamer

Tweede lezing
Tweeminutendebat

Uitzonderingstoestand

Vaste colleges van advies
Verantwoordingsdag
Verdeelmaatstaf
Verdrag
Verdrag van Rome
Verenigde Naties (VN)
Verenigde Vergadering
Vernietigingsbesluit
Verordening
Verschoningsgrond
Verslag
Verslag Algemeen Overleg
Vertrouwensregel
Volkenrechtelijke organisatie
Voordracht
Voorjaarsnota
Voorkeurstem
Voorlopig verslag
Voorstel van orde
Vragenuurtje

Waterschap
Wetenschappelijke Raad voor het
Regeringsbeleid (WRR)
Wet in formele zin
Wet in materiële zin
Wetgevingshiërarchie
Wetgevingsoverleg
Wetgevingsrapport
Wetgevingstoets
Wetgevingstraject
Wethouder
WOB-verzoek

WolBES

Zelfstandig bestuursorgaan (ZBO)
Zetel
Zetelroof
Zittingsduur

Aanbevelingsrecht

Provinciale Staten en gemeenteraad hebben het recht aan de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties kandidaten aan te bevelen voor (her)benoeming tot commissaris van de Koning of burgemeester. Het recht kan ook gebruikt worden om aan te dringen op ontslag van de functionaris.

Aanwijzingen voor de regelgeving

Bindende voorschriften voor het voorbereiden, het inrichten en het formuleren van wetsvoorstellen en andere regelingen.

Aanwijzingsbevoegdheid

Bevoegdheid van *minister, staatssecretaris, burgemeester, commissaris van de Koning, Gedeputeerde Staten (GS) en college van burgemeester en wethouders (B&W)* opdracht te geven aan een lager bestuurlijk college en/of een uitvoerende instantie om maatregelen te nemen.

Abdicatie

Afstand doen van het koningschap. Het staatshoofd legt definitief zijn functie neer. Trouwt de Koning zonder toestemming van de Staten-Generaal dan doet hij daardoor afstand. Op het moment waarop de aftredende koning de Acte van Abdicatie tekent, is de nieuwe koning in functie.
(zie ook: *Beëdiging, inhuldiging, toestemmingswet*)

Actief kiesrecht

Het recht om volksvertegenwoordigers te kiezen.

(*zie ook: passief kiesrecht, kiesrecht*)

Additionele artikelen

Aan de *Grondwet* toegevoegde artikelen die tijdelijk van kracht blijven om de gevolgen van bij een herziening van de *Grondwet* aangebrachte wijzigingen te regelen. Een additioneel artikel kan inhouden dat nieuwe grondwetsbepalingen pas van kracht worden nadat zij verwerkt zijn in, nieuwe of gewijzigde, wetten of uitvoeringsregelingen. Ook kan in een additioneel artikel worden bepaald dat vervallen grondwetsartikelen hun rechtskracht behouden totdat bestaande wetten of regelingen zijn ingetrokken of gewijzigd.

(*Zie ook: Overgangsrecht*)

Afspiegelingscollege

(*zie: college van burgemeester en wethouders, Gedeputeerde Staten, coalitie*)

Agentschap

Onderdeel van een ministerie met eigen financiële administratie. De minister is volledig verantwoordelijk voor het doen en laten van het agentschap. Het budgetrecht van het *parlement* geldt ook voor agentschappen.

(*zie ook: baten-lastendienst*)

Agentschap van het Ministerie van Financiën

Oog en oor van de minister van Financiën op de financiële markten. Bereidt het financieringsbeleid voor en vertegenwoordigt de staat bij het afsluiten van financiële transacties, zoals bij voorbeeld het aangaan van leningen.

Algemeen Overleg (AO)

Debat van een commissie uit de *Tweede Kamer* met een *minister* en/of *staatssecretaris* over een specifiek punt van beleid. Vaak over actuele zaken. Van het overleg wordt een stenografisch (woordelijk) kort verslag gemaakt dat op de agenda van de Kamer komt als een of meer Kamerleden *moties* naar aanleiding van het overleg willen indienen. Dat verslag noemt men Verslag Algemeen Overleg, VAO.

(zie ook: begrotingsoverleg, mondeling overleg, notaoverleg, tweeminutendebat, wetgevingsoverleg)

Algemeen verbindend voorschrift

Verplichting uit wetten of andere regelingen die in beginsel voor iedereen geldt.

Algemene wet bestuursrecht

Gedragsregels voor de overheid in de omgang met burgers. De overheid moet zorgvuldig zijn, haar besluiten goed motiveren, rechtsregels juist en consequent toepassen, zorgen dat de burger op haar kan vertrouwen, haar

Algemene maatregel van bestuur (AMvB)

macht niet misbruiken. Veel beginselen zijn vastgelegd in de Algemene wet bestuursrecht (Awb).

Uitwerking van bepalingen uit een wet. Voordat de *ministerraad* besluit tot een AMvB moet de *Raad van State* advies hebben uitgebracht. Een AMvB wordt vastgesteld bij *Koninklijk besluit (KB)*. Een ontwerp-AMvB wordt niet aan de Kamers voorgelegd, tenzij de wet dat voorschrijft. In dat geval is er sprake van een zogenoemde voorhangprocedure. Soms steunt een AMvB niet op een wettelijke bepaling. We spreken dan van een zelfstandige AMvB.

Algemene politieke beschouwingen

Jaarlijks debat van de *Tweede Kamer* met de *regering* over het op *Prinsjesdag* uiteengezette beleid in de *miljoenen-nota*, *begroting* en *troonrede*. Het debat wordt gevoerd door de *fractievoorzitters* en de *minister-president*.

Algemene Rekenkamer

De Algemene Rekenkamer, een *Hoog College van Staat*. Ze controleert alle ministeries op rechtmatigheid en doelmatigheid. Bij *rechtmatigheid* gaat het om de vraag of het binnengekomen geld volgens de regels is geïnd en het uitgegeven geld is besteed aan de doelen waarvoor het in de begroting was bestemd.

Het onderzoek naar *doelmatigheid* gaat over de vraag of het beleid volgens plan wordt uitgevoerd en de doelen van het beleid worden gerealiseerd. Hetzelfde doet de Rekenkamer bij instellingen die niet tot de overheid behoren maar wel met gemeenschapsgeld wettelijke taken uitvoeren, zoals *Rechtspersonen met een wettelijke taak* (RWT's) en *Zelfstandige Bestuursorganen* (ZBO's). De Rekenkamer bepaalt, binnen de grenzen van *Grondwet* en *Comptabiliteitswet*, zelf wat en hoe zij onderzoekt. *Kabinet* noch *parlement* heeft daar invloed op.

Algemene uitkering

Het bedrag dat jaarlijks uit de begrotingen van het *provinciefonds* en het *gemeentefonds* beschikbaar is voor uitkeringen aan de *provincies* en de *gemeenten*.

Daarnaast is er ook nog begrotingsgeld voor specifieke uitkeringen. Bij de verdeling van de algemene uitkering over provincies en gemeenten worden *verdeelmaatstaven* gehanteerd (bijv. oppervlakte, aantal inwoners).

Ambtelijk voorportaal

Commissie van ambtenaren uit verscheidene ministeries die besluitvorming door de ministers in de *ministerraad* voorbereidt.

Ambtsbericht

Rapportage over gebeurtenissen, omstandigheden of personen, die van belang kan zijn voor het voeren van beleid, het toelichten daarvan of het afleggen van verantwoording over gevoerd beleid. De meeste rapportages worden door ministers aan *gemeenten* gevraagd. (Meest bekend is het begrip ambtsbericht uit de praktijk van het asielbeleid. Het ministerie van Buitenlandse Zaken beschrijft in een ambtsbericht bestemd voor de bewindspersoon belast met het vreemdelingenbeleid, de politieke toestand en de situatie op het gebied van veiligheid en mensenrechten in een bepaald land.) Er kan ook sprake zijn van een *individueel* ambtsbericht. Dat gaat over één persoon. Dat kan aan de orde zijn bij de Immigratie- en Naturalisatie Dienst (IND) of bij de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD).

Ambtsinstructie

Voorschriften voor het uitoefenen van en ambt. Een *minister* kan, als hoofd van het ministerie, een ambtsinstructie geven aan zijn ambtenaren. De *commissaris van de Koning* heeft zich bij het uitoefenen van rijkstaken te houden aan de hem door de *regering* opgelegde ambtsinstructie.

Amendement

Voorstel uit de *Tweede Kamer* tot wijziging van een *wetsvoorstel*.

Elk *Kamerlid* kan amendementen indienen. Om tot wijziging van het wetsvoorstel te leiden, moet eerst het amendement en vervolgens het door het amendement gewijzigde artikel de steun van een Kamermeerderheid krijgen.

De verdediger van het wetsvoorstel heeft, nadat de wijziging is aangenomen, twee mogelijkheden: de wijziging aanvaarden of het gewijzigde wetsvoorstel intrekken.

(zie ook: subamendement)

Autonomie

Het zelfstandig, zonder inmenging van de rijksoverheid, besturen van *provincies* en *gemeenten*.

(zie ook: medebewind)

Baten-lastendienst

Andere benaming voor *agentschap*. De naam duidt op het begrotingsstelsel dat bij agentschappen gebruikelijk is. Ook gemeenten gebruiken dit stelsel. Een baten- en lastendienst werkt met eigen vermogen, kan lenen en sparen. Producten en diensten worden geleverd nadat met de opdrachtgever afspraken zijn gemaakt over kwaliteit en prijs. De *ministeriële verantwoordelijkheid* geldt onverkort. Voorbeelden van baten-lastendiensten: het KNMI, de Dienst Justitiële Inrichtingen.

Beëdiging

Bij het begin van het uitoefenen van politieke en bestuurlijke functies moeten ambtsdragers een bij de wet voorgeschreven tekst uitspreken: eed, belofte, verklaring. De *Grondwet* schrijft voor dat de Koning ‘zweert of belooft trouw aan de Grondwet en een getrouwe vervulling van zijn ambt’.

Bewindspersonen en leden van de beide Kamers, de *Commissaris van de Koning*, *gedeputeerden* en leden van *Provinciale Staten*, *burgemeesters*, *wethouders* en leden van de *gemeenteraad* leggen de zogenaamde zuiveringseed af. Die houdt in dat zij plechtig verklaren niemand iets te hebben gegeven of beloofd om de functie te krijgen en dat zij geen giften of beloften van derden zullen aan nemen. Inhoudelijk is er tussen een eed en een verklaring geen verschil. Bij het afleggen van een eed wordt, anders dan bij de verklaring, God als getuige

Beginselen van behoorlijk bestuur

aangeropen (“Zo waarlijk helpe mij God almachtig”). Voor beide geldt wat in het gewone spraakgebruik heet: op m’n erewoord. Ook ambtenaren worden bij de aanvang van hun functie beëdigd.

(zie: *Algemene wet bestuursrecht*)

Begroting

Overzicht van geraamde inkomsten en uitgaven voor een begrotingsjaar of een reeks van jaren (meerjarenbegroting).
(zie ook: *miljoenennota en rijksbegroting*)

Begrotingsoverleg

Overleg van Tweede- Kamer-commissies met *minister/staatssecretaris* over ingediende begroting. Van het overleg wordt een stenografisch verslag gemaakt. Tijdens het overleg kunnen *moties* worden ingediend, die in een *plenaire vergadering* in stemming komen.

(zie ook: *algemeen overleg, mondeling overleg, notaoverleg, wetgevingsoverleg*)

Bekrachtiging

Een door de beide Kamers aangenomen *wetsvoorstel* moet door de *regering* (*staatshoofd en minister of staatssecretaris*) met handtekening bekrachtigd en in het *Staatsblad* bekend gemaakt worden voordat het als wet in werking kan treden. De opdracht tot bekendmaking wordt bij *Koninklijk besluit* door het staatshoofd gegeven aan de minister van Veiligheid en Justitie.

Beschikking

Een beschikking van een *bestuursorgaan* geldt, anders dan een *besluit*, niet voor iedereen maar richt zich op een of meer burgers of groepen van burgers, vaak met naam en toenaam genoemd (*bijvoorbeeld bouwvergunning, subsidieverlening*).

BES-eilanden

Verzamelnaam voor de Caribische eilanden Bonaire, Sint Eustatius en Saba, die tot oktober 2010 deel uitmaakten van de staatkundig niet meer bestaande Nederlandse Antillen. De eilanden zijn zogenoemde openbare lichamen, bestuursorganen. Ze zijn als bijzondere gemeenten ingedeeld bij het land Nederland. Elk eiland heeft een eigen gekozen volksvertegenwoordiging: de Eilandraad (zoals de *gemeenteraad*) en een eigen bestuurscollege: *gezaghebber* en eilandgedeputeerden (zoals *college van burgemeester en wethouders*). Toezicht op het bestuur, bevordering van goed bestuur, het doen van een aanbeveling voor de (her)benoeming van de *gezaghebber*, het rapporteren over het bestuur en de gang van zaken op de eilanden aan de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties behoren tot de taak van de door de Kroon benoemde *Rijksvertegenwoordiger* (*zie ook: Koninkrijk der Nederlanden, Statuut voor het Koninkrijk, WolBES*)

Besluit

Schriftelijke beslissing van een *bestuursorgaan* dat wettelijk bevoegd is tot het nemen van besluiten. Een besluit leidt tot een wijziging in rechten en plichten van burgers.

(zie ook: *Koninklijk besluit*)

Bestuursorgaan

Onderdeel van een bij wet ingestelde organisatie, zoals de Staat, de *provincies*, de *gemeenten* en de *waterschappen*. Ook: een persoon die met openbaar gezag is bekleed, zoals een belasting-inspecteur of een Officier van Justitie. Zij voeren overheidstaken uit en nemen besluiten op basis waarvan rechten of plichten voor de burger kunnen ontstaan.

(zie ook: *bevoegd gezag*)

Bevoegd gezag

(Overheids-)orgaan of functionaris met controlerende en/of hand-havende functie, bevoegd tot het nemen van besluiten. Het rijk, de *provincie*, de *gemeente* en het *waterschap* behoren tot het bevoegde gezag, maar bijvoorbeeld ook het schoolbestuur.

Bewindspersonenoverleg (BPO)

(Wekelijks) overleg tussen *ministers* en *staatssecretarissen* van één regeringspartij en de *fractievoorzitters* van die partij in het *parlement*. Ook de partijvoorzitter neemt regelmatig deel. Het BPO wordt meestal gehouden op de avond voor de wekelijkse vergadering van de *ministerraad*.

Bij of krachtens

In wetten kan geregeld worden welke instantie (de *regering*, een *minister*, een *decentrale overheid*) bevoegd is tot regelgeving als uitwerking van de wet, bijvoorbeeld in een *algemene maatregel van bestuur*, een *ministeriële regeling*, een provinciale of gemeentelijke *verordening* etc. Met het gebruik van het woordje ‘bij’ wordt een exclusief recht aan een bepaalde regelgever gegeven, terwijl met ‘krachtens’ de mogelijkheid wordt gegeven dat die andere regelgever verdere uitvoering aan een andere instantie kan opgedragen.
(*zie ook: delegatie*)

Blanco verslag

Als de *Tweede Kamer* geen opmerkingen heeft over en geen wijzigingen wil aanbrengen in een *wetsvoorstel* brengt zij een blanco verslag uit. Het wetsvoorstel kan dan als *hamerstuk* in de *plenaire vergadering* worden afgehandeld. Ook de *Eerste Kamer* kan een wetsvoorstel als hamerstuk afdoen.
(*zie ook: wetgevingstraject*)

Blauwe brief

Vertrouwelijke en persoonlijke correspondentie tussen bewindspersonen. Vertrouwelijkheid is hét kenmerk van een blauwe brief. Veelal gaat een blauwe brief over moeilijke politieke problemen, over zaken die de schrijver ter ore zijn gekomen, over opvattingen die leven bij coalitiepartners of ter vastlegging van afspraken.

Budgetrecht

Recht van *Eerste* en *Tweede Kamer* tot goedkeuring of verwerping van begrotingswetten. De *Tweede Kamer* heeft bovendien het recht veranderingen aan te brengen in begrotingswetten.

(zie ook: *amendement*)

Buiten staat verklaring

Verklaring van de *Staten-Generaal* dat de *Koning* niet in staat is het koninklijk gezag uit te oefenen. De verklaring moet tot stand komen op voorstel van de *ministerraad*. De *Raad van State* brengt over het voorstel advies uit.

(zie ook: *regentschap*)

Burgemeester

Voorzitter van de *gemeenteraad* en van het *college van burgemeester en wethouders*. Niet het hoofd van de gemeente, dat is de raad. Vertegenwoordiger van de *gemeente* naar buiten en bijvoorbeeld in rechtszaken. Als voorzitter van het college van B&W bevordert hij de eenheid van beleid. Hij heeft in het college stemrecht en een doorslaggevende stem bij het staken van de stemmen voor zover de stemming niet gaat over personen. Als voorzitter van de *gemeenteraad* is hij geen lid van de raad en heeft hij geen stemrecht.

Heeft eigen bevoegdheden op het terrein van de openbare orde en veiligheid. Kan noodbevelen of -verordeningen uitvaardigen. De politie die in zijn gemeente de openbare orde

Burgerinitiatief

handhaaft of haar hulptaak uitoefent, staat onder gezag van de burgemeester. De burgemeester wordt benoemd voor een termijn van zes jaar door de *Kroon* op voordracht van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, die slechts in uitzonderlijke omstandigheden kan afwijken van de aanbeveling van de gemeenteraad. Herbenoeming is mogelijk. De burgemeester kan in functie blijven tot hij zeventig jaar wordt. *(zie ook: aanbevelingsrecht)*

Mogelijkheid om als Nederlander, ouder dan 18 jaar, met de steun van minimaal 40.000 andere Nederlanders van 18 jaar en ouder, de *Tweede Kamer* te verplichten een voorstel te bespreken en er een standpunt over in te nemen. Het voorstel mag niet gaan over of in strijd zijn met de *Grondwet*, niet handelen over belastingen of begrotingswetten en niet strijdig zijn met de goede zeden. Het moet gaan over een onderwerp waarover de *Kamer* bevoegd is te beslissen en waarover de *Kamer* in de afgelopen twee jaar geen besluit heeft genomen. Ook *gemeenten* en *provincies* kennen het burgerinitiatief. De voorschriften verschillen per gemeente en provincie en zijn te vinden in gemeentelijke en provinciale verordeningen.

C

Caribische landen Koninkrijk

Aruba, Curaçao en Sint Maarten vormen het Caribisch deel van het *Koninkrijk der Nederlanden*. De *BES-eilanden* liggen ook in de Cariben maar horen staatkundig tot het land Nederland.

(zie ook: Statuut voor het Koninkrijk)

Centraal Planbureau (CPB)

Wetenschappelijk instituut dat werkt onder de verantwoordelijkheid van de minister van Economische Zaken. Het maakt onafhankelijk economische beleidsanalyses. Werkt voor het *kabinet*, ministeries, het *parlement*, individuele Kamerleden, Kamerfracties, politieke partijen, de *Sociaal Economische Raad* (SER), organisaties van werkgevers en werknemers. Rekent bijvoorbeeld verkiezingsprogramma's of *tegenbegrotingen* door op hun financieel-economische effecten.

(zie ook: Macro Economische Verkenningen)

Centrale Overheid

Andere benaming voor de rijksoverheid om onderscheid te maken met het begrip *decentrale* (lagere) *overheden*, zoals *provincies* en *gemeenten*.

Coalitie

Verzamelsnaam van in een *kabinet* vertegenwoordigde politieke partijen. (*coalitiefracties*). De term kan op gemeentelijk en provinciaal vlak ook worden gebruikt.

C

Coalitiefractie

Fractie in de Tweede Kamer die zich door het regeerakkoord gebonden weet aan het kabinet, waarin partijgenoten zitting hebben. Voor fracties in de Eerste Kamer kan deze benaming ook worden gebruikt, maar zij hebben niet diezelfde programmatische binding aan het kabinet als hun geestverwante fractie in de Tweede Kamer. Ook wel regeringsfractie genoemd.

College van Burgemeester en Wethouders (B&W)

Dagelijks bestuur van de *gemeente* belast met beleidsvoorbereidende en uitvoerende bevoegdheden. Vaak is het college van B&W een zogenoemd afspiegelingscollege. Dat wil zeggen dat vrijwel alle *fracties* in de *gemeenteraad* met *wethouders* vertegenwoordigd zijn in het college. In de praktijk is het college een meerderheidscollege – de meerderheid in de raad levert de wethouders - en een programma-college - het college is gevormd op basis van een programma. De *burgemeester* en de *wethouders* zijn geen lid van de *gemeenteraad*.

Collegiaal bestuur

Een bestuurscollege (*burgemeester* en *wethouders*, *Gedeputeerde Staten*), dat meestal werkt op basis van een gezamenlijk programma en waarvan de leden gezamenlijk en elk afzonderlijk verantwoordelijk zijn voor het gevoerde beleid.

Comité van Ministers van de Raad van Europa

Een kabinet, hoewel als regel regerend op basis van een programma, is geen collegiaal bestuur omdat voor elke minister de individuele *ministeriële verantwoordelijkheid* geldt.

Hoogste politiek orgaan van de *Raad van Europa*. Het comité bepaalt in het jaarlijkse activiteitenplan de koers van de raad, het neemt initiatieven tot het sluiten van verdragen tussen de lidstaten en het ziet toe op naleving door de lidstaten van uitspraken door het *Europese Hof voor de Rechten van de Mens*. Lid van het comité zijn de ministers van Buitenlandse Zaken van de lidstaten. Het comité komt minimaal tweemaal per jaar bijeen. Namens de leden wordt het grootste deel van het werk gedaan door de permanente vertegenwoordigers van de lidstaten in Straatsburg.
(zie ook: parlementaire vergadering van de Raad van Europa)

Commissaris van de Koning

Voorzitter van de Provinciale Staten en lid/voorzitter van Gedeputeerde Staten. Niet het hoofd van de provincie; dat zijn Provinciale Staten. Als lid/voorzitter van Gedeputeerde Staten heeft de commissaris stemrecht met doorslaggevende stem wanneer de stemmen staken, tenzij de stemming gaat over personen. Heeft tot taak de eenheid van beleid van GS te bevorderen. Voorzitter maar geen lid van Provinciale Staten.

Comptabiliteitswet

Vertegenwoordiger van provinciale belangen bij de *centrale overheid*. Daarnaast vervult hij eigen taken, hem bij instructie door de *regering* en bij wet opgedragen. De commissaris wordt voor een periode van zes jaar benoemd door de *Kroon* op voordracht van de minister van Binnenlandse Zaken, die slechts in uitzonderlijke omstandigheden mag afwijken van de *aanbeveling* van Provinciale Staten. Herbenoeming is mogelijk. De commissaris kan tot zijn zeventigste jaar in functie blijven.

Considerans

Wet die de financiële bedrijfsvoering van het Rijk regelt. Geeft voorschriften over de opstelling van de *rijksbegroting*, het *Financieel Jaarverslag Rijk*, de interne en externe controle, de coördinerende en toezichthoudende rol van de minister van Financiën, de bevoegdheden van de *Algemene Rekenkamer*.

Korte motivering van het waarom van een wet. Staat in de aanhef van een wet. Ook wel beweegredenen genoemd. Voor de aanhef van een wet, een *algemene maatregel van bestuur* of een ander *koninklijk besluit* bestaan vaste formules. (Wij, Willem-Alexander, bij de gratie Gods...) De considerans begint met: Alzo Wij in overweging genomen hebben dat...

Constituerend beraad

Voorafgaand aan de beëdiging van een nieuw *kabinet* wordt een vergadering gehouden van de kandidaat-ministers. Tijdens dat beraad - ook wel de oprichtingsvergadering genoemd - worden praktische zaken geregeld als de vervangingsregeling, de exacte taakverdeling, de instelling en samenstelling van *onderraden* en van *ministeriële commissies*. Het beraad staat als regel onder leiding van de *formateur*, beoogd *minister-president*.

Constitutie

Het geheel van geschreven en ongeschreven regels dat de bestuurlijke organisatie van het land vorm en inhoud geeft. De *Grondwet* is binnen de constitutie het basisdocument en wordt daarom in het spraakgebruik wel zelf de Constitutie genoemd.

Constitutioneel bestel

De staatsinrichting van het *Koninkrijk der Nederlanden*

Constitutionele monarchie

In een monarchie is de vorst het hoofd van de *staat* (monarch=alleenheerser). In een constitutionele monarchie is de macht van de *Koning* geregeld en beperkt door de *Grondwet* en daaruit voortvloeiende wetten. In een constitutionele monarchie als Nederland zijn de *ministers* verantwoordelijk en is de Koning onschendbaar.
(zie ook: *ministeriële verantwoordelijkheid, onschendbaarheid*)

Contraseign

Een *wet* of *koninklijk besluit* moet altijd door de *Koning* en een *minister* of *staatssecretaris* ondertekend worden. De ondertekening door de bewindspersoon heet het *contraseign*. Hierdoor wordt bekrachtigd dat de minister (staatssecretaris) en niet de Koning verantwoordelijk is.

Controlefunctie parlement

Het controleren van de *regering* en het door haar gevoerde beleid behoort tot de basistaken van het *parlement*. Met de controlefunctie hangen samen rechten van de *Kamers* als het *informatierecht*, het *enquêterecht* en het *budgetrecht*.

Decentrale overheden

Niet tot *rijksoverheid* (*centrale overheid*) behorende besturen, ook wel lagere overheden of medeoverheden genoemd: *gemeentebestuur, provinciebestuur, bestuur waterschap*.

Decentralisatie

Het overhevelen van taken, bevoegdheden, verantwoordelijkheid en financiële middelen van het Rijk (*centrale overheid*) naar *provincies en gemeenten* (decentrale overheden).

Delegatie

1. Het door de wetgever overdragen van regelgevende en/of uitvoerende bevoegdheden aan lagere organen. De wetgever mag alleen overdragen als in een bepaling in de Grondwet gebruikt wordt een vorm van het werkwoord regelen, de zelfstandige naamwoorden regels en regelgeving of de term bij of krachtens de wet. Anders dan bij het geven van een mandaat gaat bij delegatie ook de verantwoordelijkheid voor de inhoud van het besluit over op de gedelegeerde. In deze zin is delegatie dus volmacht.
2. Persoon of groep van personen die in opdracht van een organisatie taken uitvoert, bij voorbeeld onderhandelen, vertegenwoordigen. De regering of de Kamer kan zich bijvoorbeeld bij de jaarlijkse algemene vergadering van de Verenigde Naties laten vertegenwoordigen door een delegatie.

Demissionair kabinet

Kabinet dat zijn ontslag heeft aangeboden aan de Koning en dat tot het aantreden van een nieuw kabinet de lopende zaken - beleid dat al in uitvoering is, besluiten in het belang van het land - blijft behartigen. Zaken die omstreden (controversieel) zijn, worden niet behandeld. Over de vraag welke zaken dat zijn, beslist de Tweede Kamer. Ook de Eerste Kamer kan zaken controversieel verklaren.

*Een kabinet wordt altijd demissionair op de dag voorafgaand aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer. Een kabinet dat demissionair geworden is (bijvoorbeeld omdat het gevallen is) heeft vaak de vorm van een *interim-* of *rompkabinet*. Overigens kan ook een individuele *minister, staatsecretaris, gedeputeerde of wethouder* demissionair zijn.*

Derde dinsdag in september

*Dag waarop volgens de Grondwet de Koning in de *verenigde vergadering* van de Eerste en de Tweede Kamer het beleid van de regering uiteenzet. Altijd *Prinsjesdag* genoemd. Bij wet kan voor een andere dag worden gekozen. De *Comptabiliteitswet* bepaalt dat op die dag de *rijksbegroting* voor het volgende jaar aan de Tweede Kamer wordt aangeboden.*

Dertigledendebat

Elk lid van de Tweede Kamer kan vragen om een dertigledendebat over een door hem gewenst onderwerp. Vaak is dat een aan de actualiteit ontleend thema. Het

debat kan slechts gehouden worden als dertig leden het verzoek steunen. Het debat kan uitmonden in *moties* en stemmingen daarover. De voorzitter van de Kamer bepaalt wanneer het debat wordt gehouden. Dertigledendebat is de andere naam voor wat eerst een spoeddebat heette.

Dijkgraaf

Voorzitter van een *waterschap* of *hoogheemraadschap*. Is lid en voorzitter van zowel het algemeen als het dagelijks bestuur.

Discretionaire bevoegdheid

Mogelijkheid voor *ministers* en *staats-secretarissen* om naar eigen inzicht te handelen in zaken waarin wetten en regels niet nauwkeurig en gedetailleerd voorschrijven hoe te handelen. Bij het definitief toelaten van vreemdelingen maakt de verantwoordelijke bewindspersoon vaak gebruik van deze bevoegdheid. De rechter kan de uitoefening van deze beleidsvrijheid toetsen aan de beginselen van behoorlijk bestuur. Ook op het vlak van *provincies* en *gemeenten* bestaat deze bevoegdheid.

Dualisme

1. Parlementair stelsel waarin bevoegdheden, taken en functies van het bestuur en de volksvertegenwoordiging gespreid zijn. Beide zijn aan elkaar nevengeschild. In het Nederlandse bestuursstelsel is sprake van een gematigd dual

stelsel. Zuiver dualistisch is de bepaling dat *ministers* en *staatssecretarissen* geen lid mogen zijn van de volksvertegenwoordiging die hen controleert. Eveneens dualistisch is de bepaling dat wetgevende bevoegdheid op nationaal niveau een gezamenlijke taak is van bestuur en volksvertegenwoordiging. Ook de bevoegdheid van de *regering* om de volksvertegenwoordiging te ontbinden in geval van conflict is een dualistisch element. De politieke praktijk is minder dualistisch. *Kabinetten* voeren beleid op basis van tussen *fracties* uit de *Tweede Kamer* gesloten *regeerakkoorden*; ministers hebben zitting in het kabinet met toestemming van geestverwante fracties; er is nauw overleg tussen ministers en regeringsfracties over het te voeren beleid.

2. Ook waar het gaat om de werking van internationale verdragen wordt de term dualisme gebruikt. Daar wordt onder verstaan dat bepalingen van een internationaal verdrag eerst in nationaal recht moeten worden omgezet voordat ze bindend zijn voor bestuursorganen, organen van vertegenwoordigende lichamen en burgers. Nederland huldigt in dit verband het monisme.

(zie ook: *machtenscheiding*, *monisme*, *trias politica*)

e

Eed

(zie: *beëdiging*)

Eerste Kamer

De Eerste Kamer - in de wandeling ook wel *Senaat* genoemd - vormt met de *Tweede Kamer* de parlementaire volksvertegenwoordiging, de *Staten-Generaal*. Zij telt 75 leden. Zij wordt, als regel elke vier jaar, gekozen door de *Provinciale Staten* (*getrapte verkiezingen*). De leden zijn geen beroepspolitici; velen hebben nog een baan of functie in het maatschappelijke leven, anderen zijn oud-beroepspolitici. De Eerste Kamer beoordeelt alle door de Tweede Kamer aangenomen wetsvoorstellen, maar heeft - anders dan de Tweede Kamer - niet het recht om veranderingen aan te brengen. Zij kan slechts goedkeuren of verwerpen. Behandeling van een *wetsvoorstel* in de Eerste Kamer richt zich vooral op vragen van kwaliteit, doelmatigheid, handhaafbaarheid. Vanwege deze taak wordt de Eerste Kamer ook wel de *Chambre de Réflexion* of Kamer van Heroverweging genoemd. Dat neemt overigens niet weg dat de Eerste Kamer een politiek orgaan is waarin dus ook partijpolitieke overwegingen een rol kunnen spelen in de beraadslagingen.
(zie ook: *novelle*)

Eerste lezing

Term uit de voorgeschreven procedure tot wijziging van de *Grondwet*. Nadat de *Tweede Kamer* en de *Eerste Kamer* wetsvoorstellen tot herziening van de *Grondwet*

Enquêterecht

met gewone meerderheid (de helft plus één) hebben goedgekeurd - de eerste lezing - wordt de Tweede Kamer ontbonden. Na verkiezing van een nieuwe Tweede Kamer behandelen beide Kamers de wetsvoorstellen opnieuw - de tweede lezing.
(zie ook: herziening Grondwet, ontbindingsrecht)

Recht van de Eerste Kamer, de Tweede Kamer en de beide Kamers samen (*Verenigde Vergadering*) om onderzoek te doen naar de gang van zaken bij gebeurtenissen (bijv. rampen), de wijze waarop beleid tot stand kwam, beleid werd of wordt gevoerd en de verantwoordelijkheid daarvoor. Ook *gemeenteraden* en *Provinciale Staten* hebben het recht van enquête.
(zie ook: parlementaire enquête, parlementair onderzoek)

Erfopvolging

Bepaling in de *Grondwet* dat het koningschap bij afstand of overlijden automatisch en onmiddellijk overgaat op wettige nakomelingen. Het koningschap gaat over op de oudste zoon of dochter van de regerende vorst. Zijn er geen kinderen dan volgt het oudste familielid, tot in de derde graad van bloedverwantschap, op.
(zie ook: Koninklijk Huis, kroonprins)

EU-raad

Per 1 december 2009 heet de Europese Raad van Ministers officieel Raad van de Europese Unie. De raad is de medewetgevende instantie van de *Europese Unie*. Zij bestaat uit (vak)ministers van de lidstaten. De samenstelling van de raad wisselt per onderwerp. Nu eens wordt hij gevormd door de ministers van Sociale Zaken, dan weer door de ministers van Landbouw of van Justitie. Het voorzitterschap van de raad wisselt elk half jaar per toerbeurt tussen vakministers uit de lidstaten.

Alleen wanneer de ministers van Buitenlandse Zaken als raad van de Europese Unie bijeen zijn, heeft de *Europese Hoge Vertegenwoordiger* de leiding van de vergadering.

EU-recht

Onder Unierecht wordt verstaan het geheel van rechtsregels dat de juridische grondslag van de Unie vormt: de oprichtingsverdragen en besluiten (verordeningen, richtlijnen) van Europese instellingen ter uitvoering van die verdragen. Daaronder ook te verstaan de uitspraken van het *Europese Hof van Justitie*.

Europarlementariër

Lid van het *Europees Parlement*.

Europees Agentschap

De *Europese Unie* kent een groot aantal werkverbanden die binnen de normen van het Europese recht zelfstandig taken uitoefenen. Twee agentschappen zijn in Den Haag gevestigd: Eurojust – samenwerking op het terrein van justitie; Europol – samenwerking op het terrein van politie.

Europees comité van de Regio's

Adviesorgaan van lokale en regionale vertegenwoordigers binnen de *Europese Unie*. De *EU-raad*, de *Europese Commissie* en het *Europees Parlement* zijn verplicht het comité advies te vragen over Europees beleid dat rechtstreeks betrekking heeft op verantwoordelijkheden van regionale en/of lokale overheden. Daarbij kan het bijvoorbeeld gaan om sociaal- en economisch beleid, vervoer, volksgezondheid, milieu. Het comité kan ook op eigen initiatief advies uitbrengen aan de raad, commissie of Europees Parlement. Wanneer instellingen van de Unie niet voldoen aan hun verplichting om advies te vragen, kan het comité het Europees Hof van Justitie om een oordeel vragen. Ook als het Comité meent dat een onderwerp niet op Europees niveau geregeld moet worden, kan een bindend oordeel aan het Hof gevraagd worden. Nederland heeft op een totaal van maximaal 350 leden twaalf vertegenwoordigers in het comité. Het zijn provinciale en lokale bestuurders (*Commissaris van de Koning*, *burgemeester*, *gedeputeerde*, *wethouder*).

Europees Economisch en Sociaal Comité (EESC)

Adviesorgaan van werkgeversorganisaties, vakbonden en andere belangengroeperingen (onderwijs, milieu, consumenten) binnen de *Europese Unie*. Brengt gevraagd en ongevraagd advies uit aan de *EU-Raad*, *Europese Commissie* en *Europees Parlement* op terreinen als de interne markt, milieu, regionale ontwikkeling, sociaal beleid, ontwikkelingssamenwerking. Nederland heeft op een totaal van 344 leden, twaalf vertegenwoordigers in het EESC.

Europees Grondrechten-agentschap

Onderdeel van de *Europese Unie* dat de lidstaten en de instellingen van de unie bijstand en expertise levert op het terrein van de grondrechten. Het agentschap is gevestigd in Wenen.

Europees Hof van Justitie

Deze in Luxemburg zetelende instelling handhaaft het Unierecht. Sinds 1 december 2009 is de officiële naam: Hof van Justitie van de Europese Unie. Samen met de *Europese Commissie* houdt het Hof toezicht op de naleving van de Europese regelgeving. Het is de hoogste rechter in zaken over uitleg en toepassing van de Europese verdragen. Het behandelt geschillen tussen lidstaten en instellingen van de unie en klachten van organisaties, bedrijven en burgers over toepassing van Europese regels. Het Hof kan lidstaten veroordelen voor het niet of niet juist toepassen van Europese regels. Elke lidstaat heeft een rechter in het Hof.

Europees Hof voor de Rechten van de Mens

Burgers, groepen of organisaties en elke lidstaat van de Raad van Europa kunnen tegen een overheid een klacht indienen wanneer zij menen dat zij behandeld zijn in strijd met het *Europese verdrag voor de Rechten van de Mens* (EVRM). Een klacht kan pas worden ingediend als de klager in eigen land tot in hoogste juridische instantie in het ongelijk is gesteld. Zo fungeert het Hof als laatste beroepsmogelijkheid. De uitspraken van het Hof zijn bindend.

Europees Parlement

Volksvertegenwoordiging van de *Europese Unie*. Wordt om de vijf jaar gekozen door de burgers van de lidstaten. Bij de verkiezingen van mei 2014 zijn er 750 zetels plus de voorzitterszetel te verdelen. Het totaal aantal zetels wordt naar rato van het aantal inwoners over de 28 lidstaten verdeeld. Per lidstaat kan het aantal leden niet meer dan 96 en niet minder dan 6 bedragen. Nederland heeft 26 zetels.

Het parlement stelt samen met de Raad van de Europese Unie (*EU-raad*) Europese wetgeving en de begroting van de Unie vast. Het is in de meeste zaken medewetgever. Het controleert de *Europese Commissie* en de uitvoering van het beleid. Het benoemt de voorzitter en de leden van de Europese Commissie.

Europees Sociaal Handvest

In 1961 op initiatief van de *Raad van Europa* gesloten verdrag tussen lidstaten van de raad ter bescherming van mensenrechten. De bepalingen van het verdrag dienen door de staten die het verdrag onderschreven (waaronder Nederland) te worden nageleefd. Het verdrag heeft betrekking op sociale grondrechten op de terreinen huisvesting, gezondheid, onderwijs, arbeid, sociale bescherming en verkeer van personen.

Europese en nationale organisaties van werkgevers en vakbonden en overige non-gouvernementele organisaties (NGO's) kunnen bij het Europese Comité voor Sociale Rechten (ECSR), dat de naleving van het verdrag controleert, in beroep tegen vermeende schendingen van het verdrag door lidstaten.

(zie ook: Comité van Ministers, Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa)

Europees Verdrag Rechten van de Mens

Voluit heet dit in 1950 opgestelde verdrag: Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM). Het verdrag bindt alle lidstaten van de *Raad van Europa*, die ook toezicht houdt op de naleving. In de praktijk wordt dat toezicht uitgeoefend door het *Europese Hof voor de Rechten van de Mens*. Elke lidstaat is verplicht de regels uit het verdrag in acht te nemen.

Europese aanbesteding

Opdrachten van overheden binnen de *Europese Unie* voor werken (bijvoorbeeld wegeaanleg, bruggenbouw), leveringen (bijvoorbeeld voertuigen, medische apparatuur) en diensten (bijvoorbeeld communicatie, opleidingen en trainingen) moeten binnen de Unie openbaar worden aanbesteed. De verplichting geldt voor de centrale, regionale en lokale overheden, voor *waterschappen*, universiteiten en ZBO's.

Europese Centrale Bank (ECB)

Sinds 1998 in Frankfurt am Main gevestigde gezamenlijke monetaire autoriteit van de lidstaten van de *Europese Unie* die de euro als gezamenlijke munt hebben ingevoerd. De centrale banken van de Eurolanden, zoals de Nederlandsche Bank, hebben een groot deel van hun bevoegdheden overgedragen aan de ECB.

Europese Commissie

Dagelijks bestuur van de *Europese Unie*, benoemd door het *Europees Parlement*, waaraan het verantwoording aflegt. Zij telt uit elke lidstaat één lid. Eén van de vice-voorzitters van de commissie is de *Europese Hoge Vertegenwoordiger* voor Buitenlandse Zaken en Veiligheidsbeleid. De zittingsduur is vijf jaar. Zij dient voorstellen van verordeningen en richtlijnen in bij het Europees Parlement en de *EU-Raad*, voert het beleid uit, beheert de begroting, controleert of de lidstaten het Europese beleid uitvoeren,

Europese Hoge Vertegenwoordiger

is onderhandelaar en woordvoerder in internationale handels- en samenwerkingsovereenkomsten. De Europese Commissie en ieder lid daarvan handelt onafhankelijk van de lidstaten.

Officiële benaming van de functie: Hoge Vertegenwoordiger van de Unie voor Buitenlandse Zaken en Veiligheidsbeleid. Door de *Europese Raad* benoemde politicus (diplomaat) die in samenspel met de Raad van de Europese Unie en de *Europese Commissie* het gemeenschappelijk buitenlandbeleid en het veiligheids- en defensiebeleid behartigt. Is als vice-voorzitter van de commissie belast met externe betrekkingen en toezicht op de samenhang van het externe optreden van de commissie.

Europese ombudsman

Elke burger of inwoner van, elk bedrijf, elke vereniging of ander orgaan gevestigd in een van de lidstaten van de *Europese Unie* kan bij de Europese Ombudsman een klacht indienen over wanbeheer van een Europese instelling. Van wanbeheer kan sprake zijn wanneer een instelling niet handelt in overeenstemming met het Europees recht of de *beginselen van behoorlijk bestuur*. Ook schending van mensenrechten kan een klacht opleveren. De ombudsman kan proberen tot een schikking te komen tussen klager en instelling of hij kan proberen te bereiken dat de instelling

Europese president

haar beleid verandert. Weigert de instelling dat dan kan de ombudsman het *Europees Parlement* inschakelen.

Niet officiële benaming - president van Europa - van de voorzitter van de *Europese Raad*. Hij zit de vergaderingen van de raad voor, leidt en stimuleert het werk van de raad, zorgt in samenwerking met de voorzitter van de *Europese Commissie* voor de voorbereiding en de continuïteit van de werkzaamheden. Hij bevordert de samenhang en consensus binnen de raad en doet na elke bijeenkomst verslag aan het *Europees Parlement*. In zaken van gemeenschappelijk buitenland- en veiligheidsbeleid vertegenwoordigt hij de raad naar buiten, onverminderd de bevoegdheden van de *Europese Hoge Vertegenwoordiger*. De voorzitter wordt door de raad voor 2 1/2 jaar gekozen en is eenmaal herkiesbaar.

Europese Raad

De Europese Raad bestaat uit *staatshoofden* en regeringsleiders van de lidstaten, de voorzitter van de Europese Raad en de voorzitter van de *Europese commissie*. Het is afhankelijk van het bestuursstelsel in een lidstaat of het staatshoofd al dan niet lid van de raad is. Geen regerend vorst is lid, ook al is hij staatshoofd, zoals de Nederlandse Koning. De presidenten van bijvoorbeeld Frankrijk, Tsjechië en van Polen zijn wel lid, die van Italië of Portugal niet. De raad komt minimaal tweemaal per halfjaar bijeen

(hij wordt dan ook wel de Top genoemd) ter bespreking van het algemeen politieke beleid van de Unie of van belangrijke actuele kwesties die gezamenlijk optreden vergen. In de praktijk komt de raad vele malen vaker bijeen.

De raad is de enige instantie binnen de Unie die wijzigingen kan aanbrengen in de EU-verdragen. Wijzigingen worden echter pas van kracht nadat ze door alle lidstaten – bij parlementaire uitspraak of bij *referendum* - zijn goedgekeurd.

Europese Rekenkamer

Onafhankelijk controleorgaan van de *Europese Unie*. Zij controleert de begroting van de unie op wetmatigheid en doelmatigheid, voert controles uit op het financiële beheer van Europese instellingen en op het gebruik van Europees geld door de lidstaten en landen buiten de Unie die geldelijke steun van de unie krijgen. Elke lidstaat is vertegenwoordigd in het college.

Europese Richtlijn

Een van de mogelijkheden om gemeenschappelijk Europees beleid te verwezenlijken. Een richtlijn wordt voorbereid door de *Europese Commissie*, vastgesteld door de *EU-raad* (Europese Raad van Ministers) meestal na goedkeuring door het *Europees Parlement*.

Een richtlijn is verbindend voor de lidstaten. Zij moeten het in de richtlijn voorgeschreven beleid in hun nationale

Europese Unie

wetgeving vertalen. De wijze waarop zij dat doen, de keuze van vorm en middelen om het voorgeschreven beleid te realiseren, staat hen vrij. Ze moeten het wel binnen een voorgeschreven termijn doen. Laten ze dat na dan kan de commissie het *Europees Hof van Justitie* vragen de lidstaat tot de orde te roepen.

De gangbare benaming sinds 1992 (Verdrag van Maastricht) voor alles wat 'Brussel' is.

De Unie is sinds 1 december 2009 de rechtsopvolger van de Europese Gemeenschappen. Zij heeft rechts-persoonlijkheid. Dat betekent dat zij aansprakelijk kan worden gesteld voor al haar handelen. Als politiek project heeft de unie tot taak de betrekkingen tussen de lidstaten en hun bevolkingen samenhangend en solidair te organiseren. Als juridische organisatie is het haar taak de samenwerking tussen de lidstaten te bevorderen op drie terreinen: economisch en sociaal beleid, buitenland-, defensie- en veiligheidsbeleid, politie- en justitiebeleid.

De Unie kent zeven instellingen: het *Europees Parlement*, de *Europese Raad*, de *Raad van de Europese Unie*, de *Europese Commissie*, het *Europees Hof van Justitie*, de *Europese Centrale Bank* en de *Europese Rekenkamer*.

Europese Verordening

Een door de *EU-Raad* (Raad van de Europese Unie) en het Europees Parlement uitgevaardigde verordening - te zien als een Europese wet - bindt in haar geheel en rechtstreeks de lidstaten. Een verordening wordt dus niet omgezet in nationale wetgeving. Lidstaten zijn, anders dan bij een *Europese richtlijn*, niet vrij in de keuze van vorm en middelen om het gestelde doel te bereiken. Vanaf het moment van de bekendmaking van een verordening dienen de lidstaten ernaar te handelen. Nationale wetgeving die in strijd is met de verordening moet binnen een redelijke termijn worden ingetrokken.

Evenredige vertegenwoordiging

Bij het kiezen van volksvertegenwoordigers wordt in ons land het stelsel van evenredige vertegenwoordiging gehanteerd.

In dat stelsel telt elke stem voor de zetelverdeling in *Eerste Kamer* en *Tweede Kamer*, *gemeenteraad*, *Provinciale Staten*. (Anders dan in een meerderheidsstelsel waarin alleen de kandidaat met de meeste stemmen in het kiesdistrict de zetel krijgt; stemmen uitgebracht op de verliezer tellen niet mee voor de toewijzing van zetels.)

De toewijzing van zetels bij evenredige vertegenwoordiging gaat als volgt in haar werk: het totale aantal uitgebrachte stemmen wordt gedeeld door het aantal te verdelen zetels (bijvoorbeeld 150 in de Tweede Kamer). De uitkomst van die

Extraparlementair kabinet

deling levert de *kiesdeler* op. Om tot toedeling van zetels aan partijen te komen, wordt het aantal stemmen dat op een partij werd uitgebracht, gedeeld door de kiesdeler. Blijkt uit die deling dat die partij bijvoorbeeld driemaal de kiesdeler heeft gehaald, dan krijgt die partij drie zetels. Omdat iedere zetel precies de kiesdeler waard is, heten de volgens dit systeem toegewezen zetels volle zetels. Een partij die de kiesdeler niet heeft gehaald, krijgt geen zetel. Wanneer dan nog niet alle zetels zijn verdeeld worden de nog niet gebruikte stemmen ingezet om tot verdeling van *restzetels* te komen. Dat gebeurt door toepassing van óf het systeem van de *grootste gemiddelden* óf van de *grootste overschotten*.

(zie ook: kiesrecht)

Kabinet met geen of weinig binding aan fracties in de Tweede Kamer, waarvan partijgenoten zitting hebben in het kabinet. Fracties zijn niet of slechts op hoofdlijnen betrokken bij het opstellen van een regeerprogramma. Bewindslieden zullen als regel wel met steun van hun partij lid van het kabinet worden.

Financieel Jaarverslag Rijk (FJR)

Toelichting op de gezamenlijke jaarverslagen van alle ministeries (rijksjaarverslag). Wordt elk jaar op de derde woensdag in mei, *Verantwoordingsdag*, aan de *Tweede Kamer* aangeboden. Een terugblik op de uitvoering van de begroting van het vorige jaar: wat waren de meevallers, wat de tegenvallers, zijn de gewenste doelstellingen bereikt en bleven de kosten binnen de begrotingsperken.

Financiële - verhoudingswet

Wet die de financiële verhouding tussen de *centrale overheid* enerzijds, *provincies* en *gemeenten* anderzijds regelt. In de wet staan de bepalingen op grond waarvan uit het *provinciefonds* en het *gemeentefonds* uitkeringen aan provincies en gemeenten worden gedaan.
(zie ook: *algemene uitkering*, *verdeelmaatstaf*)

Formateur

Voor de vorming van een kabinet kan de *Tweede Kamer* een formateur benoemen. Tot de formatie van het najaar 2012 was de benoeming van een formateur voorbehouden aan de *Koning*. De *Tweede Kamer* besloot echter door een wijziging van haar *Reglement van Orde* de *kabinetsformatie* aan zich te trekken. In de regel stelt de formateur het kabinet samen, wordt zelf *minister-president* en neemt de verantwoordelijkheid voor het gehele formatieproces, ook voor de periode waarin hijzelf dat proces niet

leidde. Er zijn uitzonderingen op deze gegroeide praktijk: twee formateurs tegelijk, formateurs die leiding geven aan programmatische besprekingen, formateurs die niet beoogd minister-president zijn.

(zie ook: informateur)

Fractie

Groep van volksvertegenwoordigers die tot dezelfde politieke partij behoren. Eenmansfracties bestaan ook: slechts één kandidaat van een partij is gekozen of iemand heeft zich afgescheiden van de fractie waartoe hij aanvankelijk behoorde en gaat alleen verder.

(zie ook: zetelroof)

Fractievoorzitter

De (politieke) leiding van een fractie berust bij de voorzitter. In de *Tweede Kamer* is de voorzitter van een oppositief fractie altijd de politieke leider van zijn partij. Bij een regeringsfractie is dat niet altijd het geval omdat de politieke leider vaak lid is van het *kabinet*.

Gedeputeerde

Lid van het dagelijks bestuur van een *provincie*. Een gedeputeerde wordt, op voordracht van een of meer *coalitiefracties*, gekozen door *Provinciale Staten*. Is belast met een eigen takenpakket maar kan niet zelfstandig besluiten. Elk besluit moet goedgekeurd worden door *Gedeputeerde Staten*. Een gedeputeerde is geen lid van *Provinciale Staten*.

Gedeputeerde Staten (GS)

Dagelijks bestuur van een *provincie*, bestaande uit de *Commissaris van de Koning* (voorzitter van GS) en door *Provinciale Staten* gekozen *gedeputeerden* (ten minste drie, ten hoogste zeven of, bij deeltijd, ten hoogste negen). Het college van GS heeft beleidsvoorbereidende en uitvoerende bevoegdheden, voert *medebewind* en oefent toezicht uit op *gemeentebesturen*. Het college kan een afspiegelingscollege zijn - vrijwel alle fracties in de staten zijn door een of meer gedeputeerden in het college vertegenwoordigd; of een meerderheidscollege - de meerderheid in de staten levert de gedeputeerden.

Geheimhoudingsplicht

Voor ieder die betrokken is bij het werk van overheidsorganen geldt een geheimhoudingsplicht. Ook leden en medewerkers van adviesorganen vallen onder die plicht. *Ministers* hebben een geheimhoudingsplicht voor alles wat gezegd wordt en alles wat gebeurt in de ministerraad. Er zijn uitzonderingen op

Geloofsbrieven

de plicht: getuigen in een rechtszaak, getuigen bij een parlementaire enquête. Ook kan het zijn dat uitvoering van de Wet Openbaarheid van Bestuur (WOB) verplicht tot het geven van geheime informatie. Ook de goede uitvoering van de bestuurstaak kan noodzaken tot doorbreken van de geheimhoudingsplicht (klokkenluiden).

(zie ook: homogeniteitsbeginsel, WOB-verzoek)

1. Documenten waaruit moet blijken dat een gekozen lid van een volksvertegenwoordiging voldoet aan de wettelijke eisen die aan het lidmaatschap worden gesteld: 18 jaar of ouder, Nederlandse nationaliteit, geen functies die met het lidmaatschap onverenigbaar zijn. Voor *gemeenteraden* en het *Europees Parlement* gelden ook nog andere regels. Bijvoorbeeld: leden van de gemeenteraad of van *Provinciale Staten* moeten een bewijs hebben dat ze in de betreffende gemeente of provincie wonen.
2. Ambassadeurs bieden bij het begin van hun vertegenwoordiging bij een buitenlandse mogendheid aan het staatshoofd hun geloofsbrief aan. Een traditionele handeling, een eerste kennismaking.

Gemeenschappelijke regelingen

Samenwerking tussen twee of meer *gemeenten, provincies of waterschappen* voor de behartiging van gezamenlijke, grensoverschrijdende belangen, bijvoorbeeld vervoer in een regio. Het kan ook gaan om samenwerking tussen twee of meer organen uit verschillende bestuurslagen. De samenwerking kan alleen worden aangegaan met goedkeuring van de betrokken volksvertegenwoordiging, die haar overigens slechts kan tegenhouden om juridische redenen of vanwege strijd met het algemeen belang. De samenwerking krijgt gestalte in en wordt behartigd door een speciaal in het leven geroepen bestuurs- en uitvoeringsorgaan. Dat orgaan wordt benoemd door en uit de leden van de betrokken *gemeenteraden, Provinciale Staten* of algemene besturen van waterschappen. *Burgemeesters, wethouders, de Commissaris van de Koning, gedeputeerden, dijkgraven* en andere dagelijks bestuurders van waterschappen kunnen ook benoemd worden tot lid van het bestuur. De regels liggen vast in de Wet gemeenschappelijke regelingen (Wgr).

Gemeente

Zelfstandig onderdeel van de Nederlandse staat; grondgebied binnen vastgestelde grenzen. De gemeente is een decentraal overheidsorgaan. Zij heeft een eigen bestuur, eigen ambtenaren, eigen inkomsten.

Gemeentebestuur

Gemeentebesturen hebben het grondwettelijke recht zelf te bepalen hoe zij hun huishouding inrichten. Ze mogen naar eigen inzicht bepalen wat ze doen of nalaten. Dat heet de open huishouding. Alleen *bij of krachtens de wet* kan daarop inbreuk worden gemaakt.

De *gemeenteraad*, het college van B&W en de *burgemeester* zijn het gemeentebestuur.

Gemeentefonds

Een belangrijk deel van de uitgaven van de *gemeenten* komt uit de jaarlijkse uitkering aan de gemeenten uit het gemeentefonds, onderdeel van de *rijksbegroting*. Hoeveel een gemeente uit het fonds krijgt, is onder meer afhankelijk van de oppervlakte en het aantal inwoners van de gemeente. De *Financiële-verhoudingswet* onderscheidt algemene en specifieke uitkeringen.

De ministers van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en van Financiën beheren het fonds, maar zijn niet verantwoordelijk voor wat de gemeenten met de uitkering uit het fonds doen. Specifieke uitkeringen komen niet uit het fonds. Ze komen ten laste van de begroting van de minister die haar verstrekt. Die kan ook voorwaarden verbinden aan de besteding van de uitkering.

(zie ook: algemene uitkering, autonomie, verdeelmaatstaf)

Gemeenteraad

De volksvertegenwoordiging in een *gemeente* staat aan het hoofd van die gemeente en vertegenwoordigt alle inwoners. De raad stelt de begroting en verordeningen vast en controleert het beleid van *burgemeester* en *wethouders*. Hij benoemt de wethouders en stelt een aanbeveling op voor de benoeming van een burgemeester. De leden (minimaal negen, maximaal 45, afhankelijk van het aantal inwoners) worden om de vier jaar gekozen. De burgemeester is voorzitter van de raad.

Ook niet-Nederlandse inwoners kunnen lid van de raad zijn. Komen zij uit een land dat niet tot de Europese Unie behoort, dan moeten ze vijf jaar onafgebroken en legaal in Nederland gewoond hebben.

Geschillen van bestuur

Conflicten tussen overheden onderling en tussen overheden en burgers kunnen aan de rechter worden voorgelegd. De hoogste rechter in dergelijke geschillen is de afdeling bestuursrechtspraak van de *Raad van State*. In zaken die over milieu of ruimtelijke ordening gaan, kan direct een beroep op de raad gedaan worden. In andere zaken (bouwzaken, subsidies, vergunningen, vreemdelingenzaken) moet eerst een rechtbank uitspraak doen. Daarna kan de overheid of de burger in hoger beroep bij de raad.

Getrapte verkiezingen

De mensen die actief kiesrecht hebben, brengen niet rechtstreeks hun stem uit, maar doen dat via eerder door hen gekozen volksvertegenwoordigers. Het systeem van getrapte verkiezingen is in Nederland alleen van toepassing op de verkiezing van de *Eerste Kamer*. Alle kiesgerechtigden mogen de *Provinciale Staten* kiezen, daarna kiezen de leden van de staten de Eerste Kamer.

Gevolmachtigd minister

1. Vertegenwoordigers van autonome landen van het *Koninkrijk* in het Caribisch gebied: Aruba, Curaçao en Sint Maarten. Zij representeren als gemachtigden van hun regeringen hun land in Nederland en zijn lid zijn van de *rijksministerraad*.
2. Titel van een ambassadeur of plaatsvervangend ambassadeur (chef de poste).

Gewoonterecht

Na verloop van tijd kan blijken dat bepaalde gedragspatronen, handelingen, afspraken, conventies, ook al zijn ze niet opgeschreven, als zo vanzelfsprekend worden ervaren dat ze gewoonte - regel - worden. Voorbeeld van gewoonterecht is het aftreden van een bewindspersoon of een kabinet bij gebrek aan vertrouwen.
(zie ook: ongeschreven (staats)recht)

Gezaghebber

De gezaghebber op elk van drie *BES-eilanden* is voorzitter van het bestuurscollege (gezaghebber en gedeputeerden) en voorzitter van de eilandsraad. Hij is evenmin als de gedeputeerden lid van de raad. Wordt voor zes jaar benoemd door de *Kroon* met mogelijkheid van herbenoeming, op een voordracht door de *Rijksvertegenwoordiger* van twee kandidaten. Zijn functie is vergelijkbaar met die van een *burgemeester*, zoals de functie van gedeputeerden te vergelijken is met die van een *wethouder*.

Gouverneur

Vertegenwoordiger van de *Koning* in elk van de drie *Caribische landen* van het Koninkrijk en vertegenwoordiger van de *Koninkrijks-regering*. Wordt voor zes jaar benoemd door de *Kroon* met mogelijkheid van eenmaal herbenoeming. Kondigt op last van de *Koning* rijkswetten en algemene maatregelen van rijksbestuur af. Tekent namens de *Koning* alle landsverordeningen. Overlegt met zijn mede-gouverneurs en met de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Griffie

Uitvoerende ambtelijke organisatie bij volksvertegenwoordigingen, die het de *griffier* mogelijk maakt zijn taken uit te voeren, zoals de organisatorische voorbereiding van vergaderingen, de behandeling van stukken, het geven van ondersteuning bij wetgevende bevoegdheid.

Griffier

1. Bij de *Eerste Kamer* en de *Tweede Kamer*: eerste ambtenaar van de Kamer, belast met de leiding van het ambtelijk apparaat en met het beheer van de archieven; geeft leiding aan de griffie; adviseert de voorzitter en het presidium in juridische en organisatorische zaken, begeleidt de voorzitter bij het leiden van de plenaire vergaderingen.
2. Bij *gemeenten* en *provincies*: eerste juridisch beleidsadviseur van de raad of de staten; hoofd organisatie van de raad, ondersteunende taken voor de voorzitter, de leden en de commissies van de raad.

Grondrechten

Grondrechten zijn onaantastbare rechten voor de burger. Ze liggen vast in de *Grondwet* en internationale verdragen waaraan Nederland zich gebonden heeft (bijv. Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en de fundamentele vrijheden). Bij de grondrechten in de Grondwet wordt onderscheid gemaakt tussen *klassieke grondrechten* en *sociale grondrechten*. Klassieke grondrechten hebben tot doel de burgers te beschermen tegen bemoeiing of inmenging van de overheid. Klassieke grondrechten zijn een opdracht aan de overheid om op genoemde gebieden resultaten te boeken (resultaatverplichting), sociale grondrechten dragen de overheid op zich in te spannen om doelen te bereiken (inspanningsverplichting).

Grondwet

De basiswet van de Nederlandse rechtsstaat, waarin de organisatie van het staatsbestel in hoofdlijnen is neergelegd. In de Grondwet zijn ook vastgelegd de zogenoemde *klassieke grondrechten* ter bescherming van de burgers tegen overheidsbemoeienis. Beperking van die grondrechten mag alleen bij een *wet in formele zin*. Naast de klassieke grondrechten kent de Grondwet *sociale grondrechten*. De Grondwet stelt regels voor de *regering*, het *koningschap*, de *Staten-Generaal*, de *rechtspraak*, voor wetgeving en bestuur, voor *provincies*, *gemeenten* en *waterschappen*, *Hoge Colleges van Staat*, de *krijgsmacht*. De Grondwet bindt ook de wetgever zelf aan het geldende recht.

De Grondwet geldt alleen voor Nederland (inclusief de *BES-eilanden*). Slechts de artikelen die betrekking hebben op de nationaliteit (art 2), de koning (art. 24 -38), de buitenlandse betrekkingen en de defensie gelden ook voor de *Caribische landen* van het Koninkrijk.

De Grondwet is ondergeschikt aan het *Statuut voor het Koninkrijk*. Dat betekent in de praktijk dat geen artikel van de Grondwet in strijd mag zijn met bepalingen in het Statuut.

(zie ook: *Constitutie, Grondwetsherziening*)

Grondwetsherziening

Voor herziening van de *Grondwet* geldt een zwaardere procedure dan voor gewone wetten. Het *parlement* moet wijzigingen van de Grondwet tweemaal goedkeuren: eenmaal in *eerste lezing*, eenmaal in *tweede lezing*.

Alleen in eerste lezing mag de *Tweede Kamer* wijzigingen aanbrengen. In tweede lezing kan dat niet. Na goedkeuring met gewone meerderheden (de helft plus één) in eerste lezing wordt de Tweede Kamer ontbonden en worden nieuwe verkiezingen gehouden. Na het aantreden van de nieuw gekozen Kamer volgt de tweede lezing. Daarbij moeten de voorstellen tot wijziging door beide Kamers goedgekeurd worden met ten minste twee derden van het aantal uitgebrachte stemmen.

Grootste gemiddelden

Nadat bij verkiezingen aan partijen even zoveel zetels zijn toegewezen als het aantal malen dat zij de *kiesdeler* hebben gehaald, kan het zijn dat er nog *restzetels* te verdelen zijn. Voor volksvertegenwoordigingen die negentien of meer leden tellen (*Eerste* en *Tweede Kamer*, *Europees Parlement*, *Provinciale Staten* en grote *gemeenteraden*) gebeurt de verdeling van restzetels volgens het systeem van de grootste gemiddelden. Voor iedere partij wordt bij het behaalde aantal zetels op basis van de kiesdeler één extra zetel opgeteld. Het aantal op een partij uitgebrachte stemmen wordt gedeeld door het totale aantal extra zetels.

Grootste overschotten

Uit die berekening komt het gemiddelde. De partij met het grootste gemiddelde krijgt de restzetel. De berekening wordt herhaald tot alle restzetels zijn toegewezen.

(zie ook: grootste overschotten)

Telt een volksvertegenwoordiging minder dan negentien leden (bijvoorbeeld raden in kleinere *gemeenten*) dan worden na verkiezingen restzetels toegewezen met het systeem van de grootste overschotten. Berekend wordt hoeveel stemmen er per partij over zijn na de toedeling van zetels op basis van de *kiesdeler*. Om voor een restzetel in aanmerking te komen moet een partij ten minste 75% van de kiesdeler gehaald hebben. De partij met het grootste overschot aan stemmen krijgt de eerste restzetel, de partij met het op één na grootste overschot, de volgende en zo door, tot alle zetels verdeeld zijn. Een partij kan in dit systeem maximaal één restzetel halen.

(zie ook: grootste gemiddelden)

Hamerstuk

Wanneer een *wetsvoorstel* na de ambtelijke voorbereiding rijp is om aan de *ministerraad* of een *onderraad* te worden voorgelegd, kan het als hamerstuk worden aangemeld. Dat gebeurt in de praktijk als er volledige ambtelijke overeenstemming is over het ontwerp en te verwachten is dat die overeenstemming op politiek niveau wordt gedeeld. Aanmelding als hamerstuk kan beschouwd worden als een advies aan de bewindslieden om aan de behandeling geen of niet te veel tijd te besteden. Ook de *Tweede* en de *Eerste Kamer* kunnen wetsvoorstellen zonder discussie, zonder wijzigingsvoorstellen, als hamerstuk afdoen. De uitdrukking: dat is een hamerstuk betekent zoveel als: daar komen geen politieke problemen van, dat komt er zo doorheen.
(zie ook: *wetgevingstraject*)

Handelingen

Woordelijk verslag van alles wat in de *plenaire vergaderingen* van de *Eerste Kamer*, de *Tweede Kamer* en de *Verenigde Vergadering* is gezegd. Ingekomen stukken (dus ook *wetsvoorstellen* en *nota's*) staan als bijlagen van de Handelingen vermeld. Alle Handelingen (Kamerstukken, Kamerverslagen, Kamervragen van Eerste Kamer en Tweede Kamer) van 1814 tot 1 januari 1995 zijn te vinden op www.statengeneraaldigitaal.nl. Alles van daarna is te raadplegen op www.officielebekendmakingen.nl.
(zie ook: *Stenogram*)

Hoge Colleges van Staat

De belangrijkste constitutionele organen, die zelfstandig en los van de regering fungeren. Hun positie is verankerd in de (Grond)wet. Hoge Colleges zijn van oudsher de *Eerste Kamer* en de *Tweede Kamer*. Verder de *Raad van State*, de *Algemene Rekenkamer* en de Kanselarij der Nederlandse Orden. Later kwam daar de *Nationale ombudsman* bij. Zij functioneren ook zonder inmenging van de Eerste of de Tweede Kamer.

Hoge Raad

Officiële naam: Hoge Raad der Nederlanden. Hoogste rechtscollege voor civiel recht, strafrecht en belastingrecht. Voor civiel recht en strafrecht strekt zijn bevoegdheid zich ook uit tot de *Caribische landen* van het Koninkrijk en de *BES-eilanden*. De raad is de laatste beroepsinstantie. Hij oordeelt over verzoeken tot cassatie (vernietiging) van uitspraken van lagere rechters (in de praktijk vooral van gerechtshoven) De Hoge Raad gaat niet in op feiten die de rechter heeft vastgesteld. Hij oordeelt of het recht en de procedureregels juist zijn toegepast.

De Hoge Raad is bij uitsluiting van anderen bevoegd tot schorsing of ontslag van rechters en tot berechting van *ministers*, *staatssecretarissen* en leden van het *parlement*, die verdacht worden van ambtsmisdrijven.

Leden van de Hoge Raad (raadsheren) worden voor het leven benoemd bij *Koninklijk besluit* op bindende voordracht

Homogeniteitsbeginsel

van de *Tweede Kamer*. De Kamer kiest uit zes door de Raad aanbevolen kandidaten. Op de voordracht van de Kamer moeten, in volgorde van voorkeur, drie namen staan. Benoeming voor het leven betekent in de praktijk dat het lidmaatschap op zeventigjarige leeftijd of op eigen verzoek eindigt.

Een *kabinet* dat in stand wil blijven, dient het homogeniteitsbeginsel te respecteren. Vrij vertaald: naar buiten eenheid van beleid uitstralen, met één mond spreken. In het *Reglement van Orde* van de *ministerraad* is dit beginsel vastgelegd in twee artikelen. In geen geval handelt een *minister of staatssecretaris* tegen een besluit van de raad (art. 12). Voor alles wat in een vergadering van de ministerraad wordt besproken of gebeurt geldt de *geheimhoudingsplicht* (art. 26).

Kan een minister niet meegaan in een besluit van de raad dan zijn er twee mogelijkheden: aftreden of in de notulen laten opnemen dat hij aantekening heeft gevraagd van zijn afwijkende opvatting. Staatsrechtelijk betekent een dergelijke aantekening niets; ze wordt niet bekend gemaakt, ze blijft zonder gevolgen.

Hoogheemraadschap

Andere naam voor *waterschap*. Wordt van oudsher gebruikt voor waterschappen die bij de zee liggen. Leden van het dagelijks bestuur van een waterschap of hoogheemraadschap voeren de titel hoogheemraad.

Hoorzitting

Hoorzittingen worden door volksvertegenwoordigingen georganiseerd om zich door specialisten, organisaties, burgers te laten informeren over maatschappelijke ontwikkelingen, opvattingen over lopend of voorgenomen beleid.

Rijksambtenaren mogen niet zonder toestemming van hun *minister* aan hoorzittingen deelnemen.

Immunititeit

Leden van het *parlement* kunnen niet rechterlijk vervolgd worden voor wat zij in vergaderingen van de Kamers hebben gezegd, geschreven. Die vrijwaring geldt ook voor het optreden van *ministers* en *staatssecretarissen* in de Kamers.

Incompatibiliteit

Onverenigbaarheid van functies. Zo kan een *minister* of *staatssecretaris* niet tegelijk lid van de *Staten-Generaal* zijn, een *gedeputeerde* geen lid van *provinciale staten*, een wethouder geen lid van de *gemeenteraad*, een rijksambtenaar geen lid van de *Eerste Kamer*, de *Tweede Kamer* of het *Europees Parlement*. Voor een lid van het kabinet, van provinciale staten of gemeenteraad geldt één uitzondering: wordt hij bij verkiezingen gekozen tot lid van de Kamer, de staten of de raad dan mag hij de beide functies combineren tot het aantreden van een nieuw kabinet, een nieuw college van *Gedeputeerde Staten* of een nieuw *gemeentebestuur*.

Informateur

Adviseur van de *Tweede Kamer* bij *kabinetsformatie*. Bij de formatie van 2012, besloot de Kamer voortaan zelf de opdracht tot een formatie te formuleren en de daarbij behorende benoemingen van (in)formateurs te doen. Zij werken sindsdien niet langer in opdracht van de *Koning*. Na verkiezingen kan de Kamer een of meer informateurs benoemen met de opdracht te onderzoeken of en

zo ja, welk kabinet gevormd kan worden. Afhankelijk van de ingewikkeldheid van de partijpolitieke verhoudingen kan de taak van een informateur verder strekken: leiding geven aan programmatische verkenningen, het doorbreken van patstellingen. Een informateur wordt ook wel eens aangeduid met de term verkenner of preinformateur. Dat duidt op een beperkter taak: nagaan welke partijen bereid zijn deel te nemen aan gesprekken over mogelijke deelname aan een te vormen kabinet.

(zie ook: formateur)

Inhuldiging

Op het ogenblik van overlijden of aftreden van zijn voorganger wordt de wettelijke erfgenaam automatisch en onmiddellijk *Koning*, ook als hij nog geen achttien jaar is. In dat geval worden zijn taken waargenomen door een *regent*. De Grondwet schrijft voor dat de Koning 'zodra mogelijk' wordt beëdigd en ingehuldigd. Is hij nog minderjarig op het moment waarop hij Koning wordt dan is 'zodra mogelijk' wanneer hij achttien jaar is geworden.

De inhuldiging is een ceremoniële plechtigheid. Ze is geen kroning; dat begrip kent het staatsrecht niet. Na de *beëdiging* van de Koning volgt de inhuldiging. De voorzitter van de *Verenigde Vergadering* (dat is de voorzitter van de *Eerste Kamer*) huldigt namens de *Staten-Generaal* en de Staten van Aruba, Curaçao en Sint Maarten de nieuwe

Initiatiefwetsvoorstel

Koning in. Daarna erkennen de leden van de volksvertegenwoordigingen van de vier koninkrijkslanden door het afleggen van de eed of het uitspreken van de belofte de nieuwe Koning. Zij zijn daartoe niet verplicht.
(zie ook: *regentschap*)

Elk lid van de *Tweede Kamer* heeft het recht een wetsvoorstel in te dienen. Het recht van initiatief is een van de oudste bevoegdheden van de *Tweede Kamer*. Een *wetsvoorstel* uit de Kamer wordt op dezelfde wijze behandeld als een door de *regering* ingediend voorstel. Het wordt echter in de *Tweede* en – na goedkeuring door de *Tweede Kamer* – in de *Eerste Kamer* verdedigd door de indiener. De *minister* of *staatssecretaris* op wiens beleidsterrein het ontwerp betrekking heeft, kan bij de behandeling als adviseur optreden.

De regering is niet verplicht een aangenomen initiatiefwetsvoorstel te onderschrijven, maar in de praktijk wordt vrijwel altijd het *contraseign* gezet. Daarmee neemt de regering de wet over en zorgt voor invoering ervan.

Inlichtingenrecht en -plicht

Ministers, *staatssecretarissen*, het *kabinet* zijn grondwettelijk verplicht de beide Kamers en de *Verenigde Vergadering* en elk van haar leden mondeling of schriftelijk de gevraagde informatie te geven, tenzij het belang van de staat zich daartegen verzet. Uit de bepaling in de *Grondwet* dat

Interimkabinet

het parlement ministers kan uitnodigen om in de vergadering aanwezig te zijn, is in de praktijk de regel ontstaan dat bewindspersonen niet kunnen weigeren in de Kamers te verschijnen als hun dat wordt gevraagd.

(zie ook: verschoningsgrond)

Interpellatie

Kabinet dat tijdelijk optreedt tussen twee kabinetten in. Meestal na de val van een kabinet. Niet zelden een minderheidskabinet. Het neemt de lopende zaken waar en schrijft veelal Kamerverkiezingen uit. Ook wel *overgangskabinet* of *rompkabinet* genoemd.

Het interpellatierecht van de *Eerste Kamer* en de *Tweede Kamer* houdt in dat een *minister* of *staatssecretaris* op elk door de Kamer gewenst moment ter verantwoording kan worden geroepen. Meestal gaat het om actuele zaken. In de Tweede Kamer moeten ten minste dertig leden instemmen met het houden van een interpellatie, in de Eerste Kamer een meerderheid.

De aanvrager van een interpellatie krijgt in het debat als eerste het woord voor het stellen van vragen aan de bewindspersoon. Wanneer die geantwoord heeft, mogen andere leden van de Kamer zich in het debat mengen. Er kunnen *moties* worden ingediend.

Jurisprudentie

Uitspraken door rechtscolleges gedaan, vormen gezamenlijk de jurisprudentie. Daarbij kan het gaan om uitspraken van zowel nationale- als Europese- of internationale rechters.

Jurisprudentie draagt bij tot rechtsvorming, eenheid van uitleg van begrippen in de wet en van toepassing van de wet en daarmee tot rechtszekerheid.

k

Kabinet

Meest gebruikelijke verzamelnaam van alle *ministers* en *staatssecretarissen* samen. Een kabinet draagt de naam van de *minister-president*. Er zijn in staatsrechtelijke zin soorten van kabinetten: *interim-kabinet*, *rompkabinet* en *demissionair kabinet*. Overige benamingen zoals *meerderheidskabinet*, *minderheidskabinet*, *parlementair kabinet*, *extraplementair kabinet*, *zakenkabinet*, zijn zuiver staatsrechtelijk gezien niet van belang. De *zittingsduur* van een kabinet is onder normale omstandigheden vier jaar. In de praktijk is de zittingsduur gekoppeld aan die van de *Tweede Kamer*.

Kabinetscrisis

Van een kabinetscrisis is sprake als het voortbestaan van een kabinet op het spel staat. De oorzaak daarvan kan zijn óf ernstige verdeeldheid binnen het kabinet óf verlies van het vertrouwen van de meerderheid in één van de beide Kamers. Dat een kabinetscrisis ontstaat door optreden van de *Eerste Kamer* komt zelden voor.

(zie ook: *ministerscrisis*)

Kabinetsformatie

Vorming van een *kabinet* na verkiezingen van de *Tweede Kamer* of als gevolg van de val van een kabinet.

Nergens is voorgeschreven hoe een kabinetsformatie moet verlopen. In de praktijk zijn wel conventies ontstaan. Het gaat daarbij om regels van *gewoonte-recht* of *ongeschreven staatsrecht*.

Kabinetstandpunt

Door de *Tweede Kamer*, al dan niet op advies van raadgevers, benoemde *informateurs* of *formateurs* geven leiding aan het formatieproces. Uiteindelijk is het proces erop gericht in een kabinet personen bijeen te brengen op basis van een programma, die ervan mogen uitgaan dat zij het vertrouwen krijgen van het parlement.

Elke opvatting, uitspraak, besluit van een *kabinet* of één van zijn leden (*minister*, *staatssecretaris*) heet in het spraakgebruik een kabinetstandpunt. De regel is: een kabinet spreekt met één mond totdat het tegendeel blijkt.
(zie ook: *homogeniteitsbeginsel*)

Kabinet van de Koning

Ambtelijk secretariaat van het *staatshoofd* dat onder leiding van een directeur het staatshoofd bijstaat in het uitoefenen van zijn staatsrechtelijke taken. De directeur wordt bij *Koninklijk besluit* benoemd en ontslagen op voordracht van de *minister-president* in overeenstemming met de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Het kabinet is schakel tussen het staatshoofd en de *ministers*. Bereidt gesprekken en bezoeken van het staatshoofd voor, onderhoudt contacten met overige overheidsinstanties, archiveert alle staatsstukken.

De minister-president is verantwoordelijk voor het doen en laten van het kabinet van de koning.

Kabinet van de minister-president

Onderdeel van het ministerie van Algemene Zaken. Onder leiding van de secretaris-generaal van dit ministerie vervult het kabinet drie taken: adviseert en ondersteunt de minister-president bij zijn werk; voert het secretariaat van de ministerraad en de onderraden; coördineert zaken die te maken hebben met de inlichtingen- en veiligheidsdiensten.

Kamercommissies

Veel werk van de *Tweede Kamer* wordt in commissies gedaan. Voor ieder ministerie - met uitzondering van Algemene Zaken - kent de Kamer vaste commissies. Zij houden zich in eerste instantie bezig met het beleid, met wetsvoorstellen en andere stukken van dat ministerie. Er zijn ook vaste commissies voor Europese Zaken, voor Koninkrijksrelaties (als apart beleids-terrein van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties), voor de Rijksuitgaven en voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten. Daarnaast kent de Kamer algemene commissies voor het beleid van ministers die geen eigen ministerie beheren, tijdelijke commissies voor bestudering van specifieke onderwerpen op deelterreinen van het beleid, onderzoekscommissies en enquête-commissies. Enkele commissies houden zich bezig met interne taken als het onderzoek van *geloofsbrieven*, het

behandelen van verzoekschriften en *burgerinitiatieven* en de werkwijze van de Kamer. Ook de *Eerste Kamer* kent commissies voor bijvoorbeeld behandeling van wetsvoorstellen en overleg met *ministers en staatssecretarissen*.

Kamerlid

Gebruikelijke benaming van volksvertegenwoordigers in de *Staten-Generaal*. In het spraakgebruik wordt wel onderscheid gemaakt tussen leden van de *Tweede Kamer* en leden van de *Eerste Kamer*. Deze laatsten worden vaak *senator* genoemd.

Kiesdeler

De kiesdeler is de uitkomst van de deling van het totale aantal uitgebrachte stemmen door het aantal te verdelen zetels in *Eerste Kamer, Tweede Kamer, Provinciale Staten, gemeenteraad* of *Europees Parlement*. Hij is in het stelsel van *evenredige vertegenwoordiging* bepalend voor het toewijzen van zetels aan partijen die aan de verkiezingen deelnamen.
(zie ook: *voorkeurstem*)

Kiesdrempel

Het bij verkiezingen vereiste aantal stemmen om als partij in aanmerking te komen voor een *zetel*. De *kiesdeler* is de kiesdrempel. Dat geldt niet voor kleine gemeenten (minder dan 19 raadszetels). In de meeste landen is de kiesdrempel hoger dan de kiesdeler.
(zie ook: *grootste overschotten*)

Kiesraad

Onafhankelijk van *regering* en *parlement* opererend college voor de organisatie en uitvoering van verkiezingen; college van advies over alles wat met het kiesrecht te maken heeft. Registreert partijen die aan *parlementsverkiezingen* willen deelnemen, ziet toe op naamgeving en kandidaatstelling, nummert de kandidatenlijsten. Daarnaast fungeert de Kiesraad als centraal stembureau bij verkiezing van de *Eerste Kamer*, de *Tweede Kamer* en het *Europees Parlement*. In die kwaliteit stelt de Kiesraad de officiële uitslag vast, deelt op grond van de uitslag de *zetels* en *restzetels* toe aan deelnemende partijen en bepaalt welke kandidaten gekozen zijn. Ook bij tussentijdse vacatures bepaalt de Kiesraad aan de hand van de kandidatenlijsten wie als opvolger wordt benoemd.

Kiesrecht

Het recht om zich verkiesbaar te stellen voor een volksvertegenwoordiging (passief kiesrecht) en om volksvertegenwoordigers te kiezen (actief kiesrecht). Om gekozen te kunnen worden en om te kiezen moet men 18 jaar of ouder zijn. Alleen voor *gemeenteraden* geldt dat ook niet-Nederlanders kunnen kiezen en gekozen worden. In Nederland wonende burgers van een lidstaat van de *Europese Unie* hebben dat recht los van de vraag hoe lang zij hier wonen. Andere niet-Nederlanders moeten hier ten minste vijf jaar aaneengesloten legaal wonen. Bij Europese verkiezingen kunnen mensen uit een andere lidstaat

Kiesstelsel

van de Europese Unie, die hier wonen, zelf kandidaat staan op een Nederlandse lijst en hier hun stem uitbrengen. Dat geldt ook voor Nederlanders die in het *Caribische landen* van het Koninkrijk wonen.

Nederlanders die in het in het buitenland wonen, kunnen alleen stemmen voor de *Tweede Kamer* en voor het *Europees Parlement*.

Het geheel van wettelijke regels dat geldt voor de verkiezing van volksvertegenwoordigers, vastgelegd in de Kieswet. *(zie ook: evenredige vertegenwoordiging, grootste gemiddelden, grootste overschotten, kiesraad, kiesrecht, kiesraad, restzetel)*

Klassieke grondrechten

Klassieke grondrechten, ook wel vrijheidsrechten genoemd, hebben als kenmerk dat ze de burger beschermen tegen bemoeiing van of inmenging door de overheid. Grondrechten beperken kan alleen met wetten die door *regering* en *parlement* zijn aangenomen. Klassieke grondrechten liggen op nationaal niveau vast in hoofdstuk 1 van de *Grondwet*.

Dat hoofdstuk begint met een soort beginselverklaring, het fundament van de rechtsstaat: het gelijkheidsbeginsel. In het spraakgebruik ook wel het anti-discriminatie artikel genoemd. Klassieke grondrechten zijn gericht op overheidsomhouding. Dit in tegenstelling tot *sociale grondrechten* die juist

bedoeld zijn om de overheid tot handelen aan te zetten.

Tot de klassieke grondrechten behoren: gelijke behandeling in gelijke gevallen, vrijheid van meningsuiting, vrijheid van godsdienst, vrijheid van vereniging, vergadering en betoging, kiesrecht, onaantastbaarheid van het lichaam, briefgeheim. Ook de in internationale verdragen neergelegde mensenrechten behoren tot de klassieke grondrechten. Op klassieke grondrechten kan men zich bij de rechter beroepen, op sociale grondrechten niet. Art. 23 van de Grondwet regelt de vrijheid van onderwijs. Dat grondrecht kent elementen van zowel een klassiek als een sociaal grondrecht. Zie daarvoor: sociale grondrechten.

Koning

De Koning is *staatshoofd* en deel van de *regering*. Voor zijn handelen is hij onschendbaar; de *ministers* zijn verantwoordelijk. Dat wil zeggen dat niet de Koning op zijn daden kan worden aangesproken, wel de ministers.

koninklijk besluit (KB)

Een *algemene maatregel van bestuur* wordt vastgelegd in een regelgevend koninklijk besluit. Aan de afkondiging van zo'n besluit in het *Staatsblad* gaat een advies van de *Raad van State* vooraf. Daarnaast bestaat het klein KB waarin benoeming en ontslag van ambtsdragers (bijv. *ministers*, *burgemeesters*, *leden en staatsraden* van de *Raad van State*) worden

Koninklijke boodschap

geregeld. Elk KB draagt de handtekening van de Koning en de betrokken minister (*contraseign*). Een klein KB wordt niet ter advisering aan de Raad van State voorgelegd.

Koninklijke familie

Briefje waarmee de Koning een wetsvoorstel aanbiedt aan de *Tweede Kamer*. Een korte, eenvoudige formule die niets zegt over de inhoud van het wetsvoorstel.

Koninklijk Huis

Alle verwanten van de regerende *Koning* vormen samen de Koninklijke familie. Voor degenen onder hen die niet tot het *Koninklijk Huis* behoren, dragen ministers geen verantwoordelijkheid.

Tot het Koninklijk Huis behoren de *Koning*, de afgetreden Koning, alle leden van de *Koninklijke familie* die voor troonopvolging in aanmerking komen en alle echtgenoten van deze leden van het Huis. Bij de erfopvolging wordt de in de wet vastgelegde volgorde in acht genomen. Van opvolging zijn uitgesloten familieleden die voor hun huwelijk geen toestemming hebben gevraagd aan de *Staten-Generaal* of aan wie toestemming is geweigerd. Ook hun nakomelingen zijn van de troon uitgesloten. Leden van het Koninklijk Huis, de Koning uitgezonderd, vallen niet rechtstreeks onder de ministeriële verantwoordelijkheid, tenzij zij ten behoeve op verzoek van de

Koninkrijk der Nederlanden

regering bepaalde taken vervullen. Voor het overige geldt de ministeriële verantwoordelijkheid voor zover het handelen van leden van het Huis het openbaar belang raakt. Gezegd wordt wel: Hoe dichter bij de troon, (bijvoorbeeld de Kroonprins(es)) hoe zwaarder de ministeriële verantwoordelijkheid.

De officiële naam voor het staatsverband van Nederland, Aruba, Curaçao en Sint Maarten. Nederland vormt het Europese deel van het Koninkrijk, de drie andere autonome landen het Caribisch deel. De vier landen hebben ieder een eigen regering. Drie andere eilanden van de voormalige Nederlandse Antillen - Bonaire, Saba en Sint Eustatius - maken als bijzondere gemeenten deel uit van het land Nederland. Samen worden ze wel de *BES-eilanden* genoemd. De *Koning* is *staatshoofd* van het Koninkrijk en van elk van de vier autonome landen. *(zie ook: Statuut voor het koninkrijk)*

Koninkrijksregering

De regering van het koninkrijk bestaat uit de *Koning* en de *ministers* van Nederland. De *gevolmachtigd ministers* van de *Caribische landen* van het Koninkrijk zijn geen lid van deze regering. Wel nemen zij deel aan de vergaderingen van de *rijksministerraad*.

Kroon

Een enigszins verouderde naam voor *regering*, die nog wel gebruikt wordt in begrippen als *kroonbenoeming* (*burgemeesters* worden benoemd door de Kroon = regering). In een aantal wetten komt de term Kroon nog voor, altijd in de betekenis van regering (bijvoorbeeld: eenheid van de Kroon in de Wet openbaarheid van bestuur). Alleen in het *Statuut voor het Koninkrijk* wordt in artikel 1a Kroon nog in de letterlijke betekenis gebruikt: De Kroon van het Koninkrijk wordt erfelijk gedragen.

Kroonbenoeming

(zie: **Kroon**)

Kroonprins(es)

Niet officiële benaming van de eerste in de lijn van erfopvolging van de regerende *Koning*.
De officiële titel is: Prins(es) van Oranje.

Krijgsmacht

De Nederlandse defensie is georganiseerd in vier commando's (krijgsmachtdelen): landstrijdkrachten (Koninklijke Landmacht), luchstrijdkrachten (Koninklijke Luchtmacht), zeestrijdkrachten (Koninklijke Marine) en de Koninklijke Marechaussee. Zij vormen samen de krijgsmacht onder bevel van de commandant der strijdkrachten.

L

Landsadvocaat

Jurist die bij *Koninklijk besluit* benoemd is tot advocaat van de staat. De 'huisadvocaat' van de staat kan gevraagd worden om juridisch advies te geven en om de staat te verdedigen in rechtszaken tegen de staat. Er is maar één landsadvocaat, maar andere juristen die bij het kantoor van de landsadvocaat werken, kunnen in zijn naam optreden. De landsadvocaat is geen ambtenaar. Zijn kantoor is gewoon een private onderneming, waar alle zaken kunnen worden behandeld. Met één uitzondering: geen zaken tegen de Staat.

Legaliteitsbeginsel

Elke beperking van de vrijheid van burgers, elke verplichting die de overheid aan haar burgers oplegt moet berusten op de wet. Legaliteit staat voor rechtmatigheid en wettigheid. Op zich is dat nog geen garantie dat de overheid de vrijheden van haar burgers steeds voldoende beschermt. Het legaliteitsbeginsel houdt in dat elk overheidshandelen moet steunen op de wet. Daarom ook de eis dat elk overheidsoptreden voldoet aan de *algemene beginselen van behoorlijk bestuur*.

Legitimiteit

Legitimiteit heeft te maken met de vraag of het handelen van de overheid als rechtvaardig en/of moreel aanvaardbaar wordt ervaren.
(zie ook: *legaliteitsbeginsel*)

L

Lijstverbinding

Politieke partijen kunnen vóór verkiezingen hun kandidatenlijsten verbinden. Daarmee vergroten zij hun kans op de toewijzing van *restzetels*. De verbonden lijsten worden bij toewijzing van restzetels volgens het systeem van de *grootste overschotten* als één lijst beschouwd. Lijstverbinding wordt meestal alleen aangegaan tussen partijen van verwante politieke richting/ideologie.

Machtenscheiding

Systeem waarbij de drie overheidstaken - wetgeving, bestuur en rechtspraak - niet in een en dezelfde hand zijn. Dit om machtsmisbruik te voorkomen. In de organisatie van de Nederlandse staat is er geen volledige scheiding van de wetgevende, de uitvoerende en de rechterlijke macht. Het zuiverst is de leer van de machtenscheiding verwezenlijkt in de onafhankelijke rechtspraak. De onafhankelijkheid is in de *Grondwet* vastgelegd. *Regering* noch *parlement* kan rechters schorsen of ontslaan. Dat kan alleen de *Hoge Raad*. Tussen de wetgevende en de uitvoerende macht bestaat geen zuivere scheiding. Regering en parlement hebben samen wetgevende bevoegdheid. Ook is er in de praktijk een zekere vermenging tussen macht (*regering*) en controle (*parlement*) op de macht.

(zie ook: *dualisme, monisme, trias politica*)

Macro Economische Verkenningen (MEV)

Tegelijk met de miljoenennota worden op *Prinsjesdag* de door het *Centraal Planbureau (CPB)* gemaakte economische en budgettaire voorspellingen voor het komende begrotingsjaar gepubliceerd. Die voorspellingen zijn mede gebaseerd op de plannen van de regering voor dat jaar. Bij de besluitvorming over die plannen beschikt het kabinet over berekeningen van het CPB, in feite concepten voor de definitieve MEV.

Mandaat

Het geven van opdracht tot het vervullen van een taak. Een bestuursorgaan kan bijv. iemand machtigen (mandateren) om onder zijn verantwoordelijkheid en in zijn naam bevoegdheden uit te oefenen. Anders dan bij *delegatie* blijft de verantwoordelijkheid voor de uit te oefenen taak bij degene die het mandaat verleent. Mandaat is in deze betekenis daarom geen volmacht.

De term wordt ook wel gebruikt in de samenstelling: kiezersmandaat, om aan te geven dat een volksvertegenwoordiger er zit dankzij en in opdracht van de kiezer. In deze zin is mandaat wel gelijk aan volmacht.

Medebewind

Het uitvoeren van beleid dat door een hogere overheid op hoofdlijnen is vastgesteld. Een deel van de taak van *provincies* en *gemeenten* is uitvoering van door de *centrale overheid* vastgestelde beleid.

(zie ook: autonomie)

Meerderheidskabinet

Kabinet dat bij zijn aantreden kan rekenen op de steun van een meerderheid van de *Tweede Kamer* en waarvan het programma als regel tot stand is gekomen door onderhandelingen tussen de deelnemende partij (*coalitie*). Bewindslieden zijn vrijwel steeds op voordracht van hun partijen tot het kabinet toegetreden.

Memorie van antwoord

Term die alleen nog wordt gebruikt in het proces van wetgeving van de *Eerste Kamer* en de *regering*. Met de *Memorie van antwoord* reageert de regering op het *voorlopig verslag*, de eerste schriftelijke bemerkingen en vragen vanuit de *Eerste Kamer* over een *wetsvoorstel*. In het wetgevingsverkeer tussen de *Tweede Kamer* en de regering wordt de term niet meer gebruikt. Hij is vervangen door de term *nota naar aanleiding van het verslag*.

Memorie van toelichting

Bij elk *wetsvoorstel* hoort een toelichting waarin de indiener onder meer verantwoordt en uitlegt waarom het voorstel wordt gedaan, welke doelstellingen met het voorstel worden nagestreefd, hoe de voorgestelde regel, eenmaal wet geworden, kan worden uitgevoerd en gehandhaafd. De *memorie van toelichting* is een wezenlijk onderdeel van de wetsgeschiedenis zoals ook andere schriftelijke stukken die bij de behandeling van een *wetsvoorstel* zijn gewisseld en de parlementaire debatten die erover zijn gevoerd. Dit geheel van wetsdocumenten kan een rol spelen in rechtszaken.

Miljoenennota

De *miljoenennota* die jaarlijks op *Prinsjesdag* tegelijk met de *rijksbegroting* door de minister van Financiën aan de *Tweede Kamer* wordt aangeboden, heet voluit: *Nota over de toestand van 's Rijks Financiën*. Ze geeft inzicht in de

Minderheidskabinet

economische en financiële situatie van het land en licht de plannen en keuzes van de regering voor het nieuwe begrotingsjaar toe, vergezeld van een overzicht van de kosten.

Kabinet dat bij zijn aantreden niet verzekerd is van de steun van een meerderheid in de *Tweede Kamer*. Per onderwerp zal het de steun van een meerderheid moeten zoeken. In de Nederlandse praktijk is een minderheidskabinet meestal een tijdelijk optredend *rompkabinet* of *overgangskabinet*.
(zie ook: *wisselende meerderheden*)

Minister

Bij *koninklijk besluit* benoemd lid van de *regering* en de *ministerraad*, belast met de leiding van een ministerie. Een minister zonder portefeuille is niet belast met de leiding van een ministerie. Als regel zijn alle ministers lid van een van de deelnemende partijen aan het kabinet. Een minister die hoofd is van een ministerie wordt aangeduid als minister van...
(zie ook: *gevolmachtigd minister*, *minister ad interim*, *minister zonder portefeuille*, *minister van Staat*)

Minister ad interim

Minister die een collega vervangt, die tijdelijk niet in staat is zijn functie uit te oefenen of tussentijds is afgetreden. Is er op het ministerie van de afwezige minister een *staatssecretaris*, dan kan die als vervanger optreden.

Minister-president

Een minister ad interim kan in vergaderingen van de *ministerraad* maar één stem uitbrengen. Een vervangende staatssecretaris heeft geen stemrecht. Bij de vorming van een *kabinet* wordt een vast vervangingsschema voor de ministers opgesteld.

Voorzitter van de *ministerraad*, *onderraden* en *ministeriële commissies*. Het door hem geleid kabinet draagt zijn naam. Belast met de leiding van het ministerie van Algemene Zaken. Hij kan de andere ministers geen bevelen of richtlijnen geven. Hij heeft wel een coördinerende functie en bevordert de samenhang van beleid. Hij stelt de agenda van de ministerraad op, hij beslecht competentiegeschillen tussen ministers. Hij is lid van de *Europese Raad*. Daar is hij, anders dan in eigen land, wel regeringsleider.

Minister van Staat

Eretitel die bij *koninklijk besluit* kan worden verleend aan personen die zich langdurig en op bijzondere wijze hebben ingezet in het bestuur van het land. De titel kan in beginsel aan iedereen worden verleend. In de praktijk worden vooral oud-ministers-presidenten en voormalige ministers met de titel vereerd. Het *staatshoofd* vraagt hen zo nu en dan om advies en kan hen ook verzoeken hem bij gelegenheden te vertegenwoordigen. Zij worden ook uitgenodigd bij ceremoniële bijeenkomsten, zoals staatsbezoeken. De erefunctie is niet betaald.

Minister zonder portefeuille

Minister die zelf geen ministerie leidt. Hij is belast met een of meer specifieke onderdelen van het beleid. Hij heeft geen eigen begroting. Ook wat dat betreft is hij 'inwonend' bij een minister die een ministerie leidt. Voor het overige heeft hij dezelfde rechten en plichten als andere ministers. Een minister zonder portefeuille wordt aangeduid als minister voor...

Ministeriële commissie

Commissie uit de *ministerraad* ter voorbereiding van besluitvorming door de ministerraad over een concreet onderdeel van het beleid. De *minister-president* is voorzitter.

Ministeriële regeling

Nadere, hoofdzakelijk uitvoeringstechnische uitwerking van in een wet of een *algemene maatregel van bestuur* (AMvB) vastliggende bepalingen. Een vorm van een *algemeen verbindend voorschrift*. Een ministeriële regeling wordt niet om advies aan de *Raad van State* voorgelegd.

Ministeriële verantwoordelijkheid

Als beginsel ligt de ministeriële verantwoordelijkheid vast in artikel 42.2 van de *Grondwet*: De *Koning* is onschendbaar; de ministers zijn verantwoordelijk. Deze verantwoordelijkheid waarborgt dat het openbaar bestuur onderworpen is aan de democratische controle door de

volksvertegenwoordiging. Uitwerking van het beginsel is onder meer te vinden in artikel 68 Grondwet: de inlichtingenplicht en in artikel 69: de verschijningsplicht.

Een minister is voor zijn (niet) handelen verantwoordelijk tegenover de *Eerste Kamer*, de *Tweede Kamer* en de *Verenigde Vergadering*. Hij is gehouden de Kamers alle gewenste inlichtingen te geven, tenzij het belang van de staat zich daartegen verzet. De Kamer als geheel, een minderheid en zelfs elk lid kan de minister ter verantwoording roepen. De minister is ook aanspreekbaar op het (niet) handelen van de *Koning*.

De ministeriële verantwoordelijkheid strekt zich ook uit tot het doen en laten van de aan hem, in zijn functie van hoofd van een ministerie, ondergeschikte ambtenaren. Wat voor een minister geldt, is ook van toepassing op een *staatssecretaris*. Die heeft tegenover het *parlement* een eigen politieke verantwoordelijkheid. De minister blijft wel aanspreekbaar op en verantwoordelijk voor het gehele beleidsterrein van zijn ministerie, dus ook op die onderdelen die zijn toegewezen aan de *staatssecretaris*.

(zie ook: Inlichtingenrecht en –plicht, Koninklijk Huis)

Ministerraad

De vergadering van de ministers onder voorzitterschap van de *minister-president*. (Of bij zijn afwezigheid van een *vice-minister-president*). Hij beraadslaat en besluit over het algemeen regeringsbeleid en bevordert de eenheid van dat beleid. Besluiten kunnen alleen worden genomen wanneer ten minste de helft van het totale aantal minister aanwezig is. Bij stemmingen beslist de meerderheid. Bij staken van de stemmen geeft de stem van de minister-president de doorslag. Er wordt overigens zelden gestemd. Zo zelden dat als het wel gebeurt er een crisis in de lucht hangt. Een lid van de raad mag niet handelen in strijd met de besluiten van de raad. Hij is gebonden aan de geheimhoudingsplicht. Alleen ministers zijn lid van de raad en hebben stemrecht. *Staatssecretarissen* kunnen op uitnodiging of verzoek of ter vervanging van hun ministers aan de beraadslagingen deelnemen, maar hebben slechts adviserende stem. De ministerraad kent zogenoemd *onderraden* en *ministeriële commissies* waarvan de minister-president ook voorzitter is.

(zie ook: *homogeniteitsbeginsel, rijksministerraad*)

Ministerscrisis

Van een ministerscrisis spreekt men wanneer een minister om politieke en/of persoonlijke redenen aftreedt zonder dat dit directe gevolgen heeft voor het voortbestaan van het kabinet waarvan

hij deel uitmaakt.

Een conflict binnen het kabinet, het opzeggen van vertrouwen in de minister door een meerderheid van de *Kamer*, het moeten incasseren van een politieke nederlaag, het verlies van het vertrouwen van de eigen partij, persoonlijke redenen, kunnen aan de basis liggen van een ministerscrisis.

Het hangt af van de verhoudingen in het kabinet en/of van het gewicht van het beleid van de minister voor het totale regeringsbeleid of een dreigende ministerscrisis tot de val van het gehele kabinet leidt.

Mondeling overleg

Samenvattende term voor de soorten overleg tussen kamercommissies en *minister* en/ of *staatssecretaris*. De Tweede Kamer kent vier vormen van mondeling overleg: *wetgevingsoverleg*, *begrotingsoverleg*, *notaoverleg* en *algemeen overleg*.

Monisme

1. Parlementair stelsel waarin de bevoegdheden, taken en functies van het bestuur en de volksvertegenwoordiging van elkaar zijn afgeleid. Er is sprake van onderschikking. Bestuur en volksvertegenwoordiging kunnen daardoor niet of slechts in beperkte mate onafhankelijk van elkaar functioneren. Op decentraal niveau is het stelsel in de kern monistisch. *Raad (staten)* staan aan het hoofd van de *gemeenten* (de *provincies*); *raden (staten)* kunnen niet worden ontbonden door

het college van B&W (GS); wethouders (gedeputeerden) worden door de raad (de staten) benoemd. Sinds 2002 is een dualistische element ingevoerd in het decentrale systeem: wethouders (gedeputeerden) zijn geen lid meer van de raad (de staten).

2. Waar het gaat om internationale verdragen betekent de term monisme dat bepalingen van door een land onderschreven verdragen rechtstreeks verplichtend zijn voor bestuursorganen, vertegenwoordigende lichamen en burgers. Ze hoeven niet eerst in nationaal recht te worden omgezet. Nederland hangt in dit verband het monisme aan.

(zie ook: dualisme, machtscheiding, trias politica, vertrouwensregel)

Motie

Uitspraak van de volksvertegenwoordiging gericht tot het kabinet, Gedeputeerde Staten, college van burgemeester en wethouders of individuele leden van die colleges, over het voorgenomen, het in uitvoering zijnde, het gevoerde beleid, de inhoud van gegeven informatie. Een motie als verzoek kan ook gericht zijn aan het *presidium*, het dagelijks bestuur van de volksvertegenwoordiging.

Een motie begint met de zogeheten overweging (de reden van indiening) en eindigt met het dictum (de uitspraak, het verzoek).

In de Eerste Kamer en in de Tweede Kamer kan een motie alleen in behandeling komen als zij naast de indiener door ten

minste vier andere leden is ondertekend of wordt ondersteund. Dat laatste betekent slechts dat de indiening van de motie wordt ondersteund; het zegt niets over steun aan de inhoud.

Anders dan bij een *amendement* is een motie juridisch niet bindend. Degenen tot wie de motie is gericht kan haar onaanvaardbaar verklaren, naast zich neerleggen/niet uitvoeren. Over een dergelijke handelwijze kan alleen een politiek oordeel worden geveld.

(zie ook: motie van afkeuring, motie van wantrouwen)

Motie van afkeuring

(zie: motie van wantrouwen)

Motie van wantrouwen

Uitspraak van de (*Eerste of Tweede*) Kamer waarin het vertrouwen in een bewindspersoon of het *kabinet* wordt opgezegd. Ze is vaak verpakt in een motie van afkeuring, die eigenlijk niet meer is dan een beleefde manier om het vertrouwen op te zeggen. In de praktijk gebeurt het dan ook dat een bewindspersoon of een kabinet een bij motie uitgesproken afkeuring opvatten als het opzeggen van vertrouwen.

Een motie van wantrouwen heeft het aftreden van de bewindspersoon of het kabinet tot gevolg. Indiening van een motie van wantrouwen in de Eerste Kamer is uitzonderlijk.

Nader rapport

Schriftelijke reactie van minister op het door de *Raad van State* uitgebrachte advies over een in te dienen *wetsvoorstel*. Het advies van de raad en het nader rapport worden tegelijk met het *wetsvoorstel* aan de *Tweede Kamer* gestuurd.

Najaarsnota

Vóór 1 december van elk jaar moet de minister van Financiën aan de *Staten-Generaal* een overzicht sturen van de stand van zaken van de lopende begroting en eventuele gewenste wijzigingen in die begroting. *(zie ook: rijksbegroting, voorjaarsnota, financieel jaarverslag rijk, suppltoire begroting)*

Nationale ombudsman

Bij de Nationale ombudsman kan elke burger een verzoek indienen om een klacht over overheidsoptreden te onderzoeken. De ombudsman onderzoekt dan of de aangeklaagde overheidsorganisatie onbehoorlijk heeft gehandeld tegenover de burger. Klachten kunnen worden ingediend over optreden van de *centrale* en *decentrale overheden, gemeenschappelijke regelingen* en hun uitvoeringsorganen. Als voor een decentrale overheid een eigen voorziening voor behandeling van klachten is ingesteld, kan geen beroep gedaan worden op de Nationale ombudsman. Nogal wat lagere overheden hebben een eigen ombudsvoorziening.

Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO)

De Nationale ombudsman kan ministers niet oproepen in persoon te komen getuigen. Uitspraken van de ombudsman zijn openbaar.

De Nationale ombudsman is een *Hoog College van Staat*, onafhankelijk van de regering. Hij wordt, telkens voor een termijn van zes jaar, benoemd door de *Tweede Kamer* uit een aanbeveling van drie kandidaten. Die aanbeveling wordt opgesteld door de vice - president van de *Raad van State*, de president van de *Hoge Raad* en de president van de *Algemene Rekenkamer*.

De Noord - Atlantische Verdragsorganisatie (in het Engels NATO, in het Frans OTAN) werd in april 1949 opgericht als verdedigingsorganisatie van de westerse wereld. Nederland is van begin af aan lid. Sinds begin van de jaren negentig, de val van de Muur, zijn ook voormalig communistische, Oost-Europese staten lid. Ook zijn de doelstellingen van de NAVO breder geworden. Ze houdt zich nu ook bezig met bestrijding van terrorisme, opbouw van democratie en het voorkomen van verspreiding van kernwapens. Aan het hoofd van de organisatie staat de secretaris-generaal, tevens voorzitter van de Noord - Atlantische Raad, waarin de vertegenwoordigers van de lidstaten zitting hebben. De raad kan alleen bij unanimiteit beslissen. De secretaris-generaal is afkomstig uit een van de

Nota naar aanleiding van het verslag

Europese lidstaten. Daarentegen is de hoogste militair een Amerikaan. Hij is SACEUR, supreme allieed commander in Europe, maar voert, anders dan de traditionele naam zou kunnen doen vermoeden, het commando over alle NAVO-troepen, ook die buiten Europa. De NAVO heeft geen eigen leger maar is een samenwerkingsverband van de nationale legers van de lidstaten.

Reactie van de indiener(s) van een wetsvoorstel op het verslag van de *Tweede Kamer* over het ingediende voorstel.

Notaoverleg

Overleg van Kamercommissie met bewindslieden over een beleidsnota. Er wordt een woordelijk (stenografisch) verslag van gemaakt. Tijdens het overleg kunnen *moties* worden ingediend, die in de *plenaire vergadering* in stemming worden gebracht.

(zie ook: algemeen overleg, begrotingsoverleg, mondeling overleg, tweeminutendeбат, wetgevingsoverleg)

Nota van toelichting

Verantwoording van een *algemene maatregel van bestuur* (AMvB). De verantwoording houdt onder meer in: het waarom, hoe uit te voeren en te handhaven, welke lasten zijn er aan verbonden voor overheid, burgers, bedrijven, instellingen.

Nota van wijziging

Een *minister* en/of *staatssecretaris* en de indiener van een *initiatiefwetsvoorstel* kunnen tijdens de behandeling van een wetsvoorstel door de *Tweede Kamer* wijzigingen op de aanvankelijk ingediende tekst aanbrengen. Dat gebeurt in een nota van wijziging.

Novelle

Kabinet noch *Eerste Kamer* kan op een door de *Tweede Kamer* goedgekeurd wetsvoorstel voorstellen tot wijziging indienen. Op deze regel is één uitzondering mogelijk. De *Eerste Kamer* kan, als zij bezwaar heeft tegen een of meer onderdelen van het wetsvoorstel en verwerping haar te ver gaat, het kabinet vragen om een novelle. Wil het kabinet aan dat verzoek voldoen dan moet het een apart wetsvoorstel tot wijziging van het wetsvoorstel dat in de *Eerste Kamer* in discussie was, bij de *Tweede Kamer* indienen. Pas nadat beide wetsvoorstellen door beide Kamers zijn aangenomen, kunnen zij in werking treden. Er zijn dan dus twee wetten: de wet met de tekst die eerder door de *Tweede Kamer* werd aanvaard (en daarna in tweede instantie door de *Eerste Kamer*) én de wet met de alsnog door beide Kamers goedgekeurde wijziging.

Onderraad

De *ministerraad* kent een aantal onderraden ter voorbereiding van de besluitvorming door de ministerraad over een aantal thematisch samenhangende gebieden van het beleid. Bijvoorbeeld internationale en Europese zaken, veiligheid en bestuur, sociale samenhang. Het aantal raden en thema's kunnen per kabinet verschillen. Onderraden mogen besluiten nemen. De ministerraad moet deze dan nog wel aanvaarden. Elke *minister* kan verzoeken een onderwerp, geagendeerd voor of besproken in een vergadering van een onderraad, in de ministerraad aan de orde stellen. Dat kan ook als een onderraad al een besluit heeft genomen. De *minister-president* zit de vergaderingen van de onderraden voor. Elke minister kan zich door één ambtenaar als adviseur laten vergezellen.

Ongeschreven (staats)recht

Ongeschreven recht (ook wel gewoonterecht genoemd) komt zowel voor in het privaatrecht, in het bestuursrecht als in het staatsrecht. In de eerste twee categorieën krijgt het vorm door rechterlijke overwegingen als: wat te verstaan onder redelijkheid, goede trouw, behoorlijk bestuur. In het staatsrecht gaat het vooral om gedragspatronen, conventies tussen regering en parlement. Een ongeschreven regel is bijvoorbeeld dat een minister moet aftreden als hij het vertrouwen van de Kamer verliest.

Onschendbaarheid

In het staatsrecht staat de term onschendbaarheid voor de grondwettelijke verhouding tussen *Koning* en *ministers*. De Koning kan voor zijn doen en laten niet door de volksvertegenwoordiging, de ministers of rechters ter verantwoording worden geroepen; de politieke verantwoordelijkheid ligt bij de minister. Die verantwoordelijkheid geldt voor alle openbare optredens van de Koning. Hijzelf is wel verantwoordelijk voor de inrichting van zijn Huis, zoals het in de *Grondwet* heet. Dat wil zeggen dat hij zijn eigen huishouding (persoonlijk secretariaat, personeel) regelt.

(zie ook: ministeriële verantwoordelijkheid)

Ontbindingsrecht

Bij *koninklijk besluit* kan de *regering* zowel de *Eerste Kamer* als de *Tweede Kamer* ontbinden. Na een ontbinding volgen nieuwe verkiezingen. Aan het einde van de reguliere zittingstermijn van de Eerste of de Tweede Kamer is geen koninklijk besluit tot ontbinding nodig. De Kamers zijn dan automatisch, van rechtswege, ontbonden. Ontbinding kan ook tussentijds, bijvoorbeeld na de val van een *kabinet*. Hoewel niet voorgeschreven, is dat wel gebruik geworden, maar beperkt tot de Tweede Kamer. In een koninklijk besluit tot ontbinding staat de datum van ontbinding, de datum van de kandidaatstelling en de datum waarop de nieuw gekozen Kamer voor het eerst bijeenkomt. Die datum is dezelfde als de

ontbindingsdatum. Zo wordt voorkomen dat er een parlamentsloze periode ontstaat. De oude Tweede Kamer blijft in functie tot de dag waarop de nieuwe Kamer aantreedt. In twee gevallen heeft de regering de plicht de Kamer(s) te ontbinden: 1) bij herziening van de *Grondwet* moet de Tweede Kamer worden ontbonden; 2) indien er bij afstand of overlijden van de *Koning* geen wettelijke erfgenaam is, moeten de beide kamers worden ontbonden en verkiezingen worden gehouden voordat een opvolger kan worden benoemd. *Provinciale Staten*, *gemeenteraden* en het *Europees Parlement* kunnen niet ontbonden worden.

Openbaar Ministerie (OM)

Onderdeel van de rechtelijke macht. Geen ministerie in de gebruikelijke zin van het woord. Het OM is de enige instantie die verdachten van het plegen van een strafbaar feit voor de rechter kan brengen. Het OM is belast met opsporing en vervolging van strafbare feiten. Het ziet ook toe op de uitvoering van rechterlijke vonnissen. Het College van procureurs-generaal (PG's) heeft de leiding van het OM. Leden van het OM hebben wettelijke bevoegdheid tot vervolging, maar zijn ondergeschikt aan de minister van Veiligheid en Justitie, die politieke verantwoordelijk is voor doen en laten van het OM.

Organiek(e)wet, - besluit, -regeling

Onder deze begrippen vallen al die regels waarmee overheidsorganen werden of worden ingesteld en waaraan bevoegdheden worden toegekend.

Inrichting en bevoegdheden van de rechterlijke instanties en van besturen van *provincies* en *gemeenten* berusten op organieke wetten (b.v. Provinciewet, Gemeentewet). Reglementen van orde van bijvoorbeeld de *ministerraad* en de *Tweede Kamer* zijn organieke regelingen. Overigens een enigszins in onbruik geraakte term.

Overgangskabinet

Een kabinet dat de zaken waarneemt tussen twee kabinetten in en verkiezingen uitschrijft. Zo'n kabinet is vaak een restant van een gevallen *meerderheidskabinet*. Heet dan ook wel *rompkabinet*.
(zie ook: *interimkabinet*)

Overgangsrecht

Om rechtszekerheid en betrouwbaarheid van de overheid te waarborgen moet bij wijziging van een bestaande of invoering van een nieuwe regeling aandacht gegeven worden aan gevolgen daarvan voor de burgers en/of organisaties voor wie de regeling en daarop gebaseerde beschikkingen geldt. De hoofdregel van het overgangsrecht is de onmiddellijke werking: de nieuwe regeling geldt op de datum van inwerkingtreding voor toekomstige en bestaande situaties, rechtsposities en lopende procedures. Van die hoofdregel kan bij wettelijke regeling worden afgeweken door te bepalen in welke gevallen en /of voor welke termijn de oude regeling blijft gelden.
(zie ook: *additionele artikelen*)

Parlement

Andere naam voor de *Staten-Generaal* of de beide Kamers samen. In het spraakgebruik wordt de *Tweede Kamer* vaak als het parlement aangeduid.

Parlementair jaar

Het parlementaire jaar loopt van de *derde dinsdag* in september van het ene jaar tot *Prinsjesdag* in het volgende jaar. De term heeft aan betekenis ingeboet sinds de grondwetsherziening van 1983. Toen raakte in onbruik dat de zitting van het parlement op de zaterdag voor Prinsjesdag werd gesloten om op Prinsjesdag zelf weer te worden geopend: de opening van het parlementaire jaar. Daardoor werd voorkomen dat er drie parlementsloze dagen zouden blijven. Nu is de reguliere zitting van het parlement vier jaar. Na *ontbinding* om politieke redenen – bijvoorbeeld de val van een *kabinet* - wordt bij wet de *zittingsduur* van de nieuw gekozen Tweede Kamer bepaald. De termijn kan echter nooit langer zijn dan vijf jaar.

Parlementair kabinet

Kabinet dat gevormd is op basis van programma-afspraken tussen *coalitiefracties* in de *Tweede Kamer* en zich daardoor, tot het tegendeel blijkt, verzekerd weet van de steun van een meerderheid.
(zie ook: *meerderheidskabinet*)

Parlementair onderzoek

Lichtere vorm van het onderzoeksrecht van het parlement dan de parlementaire enquête. Gaat vaak over zaken die in aanleg minder gevoelig liggen dan die

Parlementaire enquête

welke bij een enquête aan de orde komen. Het kan echter ook voorkomen dat een zaak juist zodanig politiek gevoelig ligt, dat een meerderheid van het parlement een enquête vanwege de mogelijke politieke gevolgen niet aandurft. De werkwijze van een onderzoekscommissie is niet bij wet geregeld. Getuigen hebben geen verschijningsplicht en worden niet onder ede gehoord. Elk onderzoek kan leiden tot een enquête. Voorbeelden van een parlementair onderzoek: onderwijs- vernieuwing, klimaatverandering en broeikas effect, grote infrastructurele projecten.

Zwaarste vorm van parlementair onderzoek. *Tweede Kamer* en *Eerste Kamer* ieder afzonderlijk en de beide Kamers samen (*Verenigde Vergadering*) hebben het grondwettelijke recht van onderzoek (enquête). Het *enquêterecht* is nader in een wet geregeld. Alleen een meerderheid uit een van deze organen kan tot het houden van een enquête besluiten. Een door de Kamer uit haar midden benoemde commissie doet de voorbereiding, hoort de getuigen en deskundigen, brengt aan de Kamer verslag uit en doet desgewenst aanbevelingen voor in de toekomst te voeren beleid. Getuigen zijn verplicht te verschijnen en onder ede informatie te geven, tenzij de wet hen daarvan ontslaat. De zittingen van de commissie, waarin getuigen en deskundigen worden gehoord, zijn in beginsel openbaar. Voorbeelden van parlementaire enquêtes:

Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa

regeringsbeleid '40-'45, bouwenquête, RSV-enquête (steun aan scheepsbouw), sociale zekerheid, paspoortaffaire, financieel stelsel.

(zie ook: enquêterecht, parlementair onderzoek)

Het hoogste van de twee organen van de Raad van Europa (het andere is het *Comité van Ministers*). Forum voor uitwisseling van ervaringen, opvattingen, ontwikkelen van ideeën over de aanpak van vraagstukken in Europa. Ook het voorbereiden van verdragen (conventies) tussen de lidstaten en het adviseren van het Comité van Ministers behoort tot de taken van de vergadering. Ze geeft ook leiding aan het pan-Europese programma voor samenwerking tussen nationale parlementen. Echte parlementaire bevoegdheden heeft de vergadering niet. De Parlementaire Vergadering, gevestigd in Straatsburg, bestaat uit 318 gekozen leden van nationale parlementen en komt viermaal per jaar bijeen. Nederland heeft zeven leden en zeven plaatsvervangende leden.

Passief kiesrecht

Het recht om zich kandidaat te stellen voor verkiezing tot lid van een volksvertegenwoordiging.

(zie ook: actief kiesrecht)

PBO - organen

Productschappen en bedrijfsschappen vormen samen met de Sociaal Economische Raad (SER) de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, PBO. Het zijn openbare bestuurslichamen, die de gezamenlijke belangen behartigen van economische sectoren. Productschappen doen dat voor bedrijven met dezelfde producten (bijvoorbeeld vee en vlees), bedrijfsschappen voor bedrijven met dezelfde economische functie (bijvoorbeeld horeca)

Persoonlijk feit

Elk lid van de Kamers kan op elk moment het woord vragen vanwege een persoonlijk feit. Hij moet daarbij een voorlopige aanduiding geven van dat feit opdat de voorzitter kan bepalen of er werkelijk sprake is van een persoonlijk feit. Te denken valt aan belediging of als onterecht ervaren aantijgingen.
(zie ook: voorstel van orde)

Petitierecht

Elke burger heeft het grondwettelijk gegarandeerde recht bij het bevoegd gezag (bijv. *parlement, gemeenteraad, Provinciale Staten*) een verzoek in te dienen. Ook een klacht over overheidsoptreden wordt daartoe gerekend. Nergens in de wet is geregeld dat er een antwoordplicht bestaat noch hoe een verzoek moet worden behandeld. Wel bestaan er bij parlement, raad en staten regels. Zo kennen de *Eerste* en de *Tweede Kamer* de commissie voor de verzoekschriften en

burgerinitiatief, die aan de Kamers verslag moet uitbrengen over ingekomen verzoeken en de behandeling daarvan. Het recht van petitie staat aan de basis van bijvoorbeeld de instelling van de *Nationale ombudsman* en het burgerinitiatief.

Plenaire vergadering

Alle vergaderingen van de Kamers (*gemeenteraad*, *Provinciale Staten*) anders dan commissievergaderingen, zijn plenaire - voltallige - vergaderingen. Voltallig wil niet zeggen dat alle leden in de vergadering aanwezig moeten zijn. De helft plus één van het aantal leden (*quorum*) moet er aan het begin van de vergadering zijn. In de praktijk van de Kamers betekent aanwezig zijn de presentielijst getekend hebben. Als meer dan de helft van de leden de presentielijst heeft getekend, kan de vergadering beginnen.

Portefeuille

Benaming voor het takenpakket van een *minister* en/of *staatssecretaris*. In zuiver staatsrechtelijke zin duidt de term op het takenpakket van een minister, die ook hoofd van een ministerie is en een eigen begroting heeft. In die betekenis is een *minister zonder portefeuille* een bewindspersoon die wel bepaalde taken behartigt, maar geen hoofd van een ministerie is en geen eigen begroting heeft. Ook bij een Kamerlid wordt wel gesproken over de portefeuille die hij beheert, de beleidsonderdelen waarop hij namens zijn fractie woordvoerder is.

Prejudiciële beslissing

Rechters in de lidstaten van de *Europese Unie* kunnen of moeten aan het *Europese Hof van Justitie* uitleg vragen van het Europese recht. Het kan daarbij gaan over óf interpretatie óf geldigheid van *EU-recht*. Bij twijfel over geldigheid moet de nationale rechter -zowel de lagere als de hogere rechter - het Hof om een uitspraak vragen. Bij twijfel over interpretatie mag de lagere rechter om een uitspraak vragen; de hogere rechter (bijv. *Hoge Raad*, *Raad van State*) moet dit doen. De prejudiciële beslissing (uitleg, uitspraak) is bindend.

Premier

Andere benaming voor de *minister-president*.

Presidium

Dagelijks bestuur van *Kamers*, *Provinciale Staten* en *gemeenteraden*. In de *Eerste Kamer* vormen de voorzitter en de voorzitters van de *fracties* het presidium (ook wel *senioren-convent* genoemd). In de *Tweede Kamer* bestaat het dagelijks bestuur uit de voorzitter en door en uit de fracties aangewezen ondervoorzitters. In gemeenteraden en staten worden uiteenlopende regelingen toegepast. Het presidium van de raad en van de staten bestaat uit de voorzitter (de *burgemeester*, de *Commissaris van de Koning*), diens vaste plaatsvervanger (een door de raad of door de staten gekozen lid) aangevuld met andere door de fracties aangewezen leden. Dat kunnen zowel de fractievoorzitter als andere leden zijn. Het presidium

van de Kamers regelt de werkzaamheden, stelt de jaarlijkse *raming* van de uitgaven op, stelt commissies in en benoemt daarvan de leden, benoemt en ontslaat directeuren van de dienstonderdelen.

Prinsjesdag

Naam van de *derde dinsdag* in september, de dag waarop de *Koning* de *troonrede* uitspreekt en de *regering* haar plannen voor het komende begrotingsjaar presenteert. Het *parlement* komt in *Verenigde Vergadering* bijeen.

Provinciale Staten

Gekozen volksvertegenwoordiging van *provincies*. Vertegenwoordigt alle inwoners van de provincie. Stelt de begroting en het overige beleid vast en controleert de uitvoerig ervan. Afhankelijk van het aantal inwoners van de provincie tellen de staten ten minste 39 en ten hoogste 55 leden, die eenmaal in de vier jaar worden gekozen. Voorzitter, maar geen lid, is de *Commissaris van de Koning*. De staten benoemen *Gedeputeerde Staten*, stellen een aanbeveling op voor (her)benoeming van de commissaris en kiezen elke vier jaar de *Eerste Kamer*. *(zie ook: getrapte verkiezingen)*

Provincie

Zelfstandig onderdeel van de Nederlandse staat. Grondgebied binnen bepaalde grenzen. Nederland heeft twaalf provincies. De provincie heeft een eigen bestuur, eigen ambtenaren, eigen inkomsten. Het *provinciebestuur* heeft het grondwettelijke recht zijn huishouding naar eigen

goeddunken in te richten en te besturen. Dat heet de open huishouding. Alleen bij of krachtens de wet kan op dat recht inbreuk worden gemaakt.

Provinciebestuur

Provinciale Staten, Gedeputeerde Staten en de Commissaris van de Koning vormen samen het bestuur van een provincie.

Provinciefonds

Een belangrijk deel van de uitgaven van een *provincie* wordt betaald uit de jaarlijkse uitkering aan de provincie uit het provinciefonds. Hoeveel een provincie krijgt is onder meer afhankelijk van de oppervlakte en het aantal inwoners. Het provinciefonds is onderdeel van de *rijksbegroting* en wordt beheerd door de ministers van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en van Financiën. Zij zijn echter niet verantwoordelijk voor wat de provincies met het geld doen.

Daarover beslissen de provincies zelf. Provincies kunnen ook een specifieke uitkering krijgen. Die komt niet uit het fonds maar ten laste van de begroting van de minister die haar verstrekt. Die kan voorwaarden verbinden aan de besteding van de uitkering.

(zie ook: algemene uitkering, autonomie, Financiële-verhoudingswet, verdeelmaatstaf)

q

Quorum

Het aantal leden dat minimaal aanwezig moet zijn in een volksvertegenwoordiging om rechtsgeldig te kunnen vergaderen en besluiten te nemen: meestal de helft plus één van het aantal leden.

q

Raad van Europa

In 1949 bij het verdrag van Den Haag opgericht samenwerkingsverband tussen regeringen met als voornaamste doel het waarborgen van mensenrechten, democratie, ontwikkeling van culturele identiteit en diversiteit, bevorderen van eenheid tussen de lidstaten. De raad kan zich bezighouden met vrijwel alle problemen die in Europa spelen zoals milieu, georganiseerde misdaad, aids en drugs. Om doelen te bereiken stimuleert de raad het sluiten van verdragen (conventies) tussen de lidstaten. Het belangrijkste verdrag is het *Europees verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens* en de fundamentele vrijheden. Vrijwel alle landen van Europa zijn lid van de raad. Hij is gevestigd in Straatsburg.

(zie ook: Comité van Ministers, Europees Sociaal Handvest, Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa)

Raad van de Europese Unie

(zie: EU - Raad)

Raad van State

Oudste, onafhankelijk adviesorgaan van de regering over wetgeving en bestuur en hoogste algemene bestuursrechter. *Hoog College van Staat*. De *Grondwet* bepaalt dat de *Koning* de voorzitter is van de raad. De raad bestaat daarnaast uit de vice-president en maximaal 10 leden. De vermoedelijke opvolger van de Koning neemt zitting in de raad nadat hij achttien jaar is geworden. Bij *koninklijk*

besluit kunnen ook andere, meerderjarige leden van het *Koninklijk Huis* zitting in de raad krijgen. Gebruikelijk is dat de echtgenote van de Koning en die van de erfopvolger zitting hebben in de raad. De Koning, de vermoedelijke opvolger noch enig ander lid van het Koninklijk Huis heeft in de raad stemrecht. In de praktijk geeft de door de *Kroon* benoemde vice-president - vaak een oud-politicus - leiding aan de werkzaamheden van de raad.

De Raad van State kent twee afdelingen: advisering en bestuursrechtspraak. Aan het werk in de afdelingen nemen naast de leden een vijftigtal *staatsraden* en staatsraden in buitengewone dienst deel. Maximaal tien leden en/of staatsraden (in buitengewone dienst) mogen tegelijkertijd in beide afdelingen werken. Leden en staatsraden die met rechtspraak zijn belast worden voor het leven benoemd; dat betekent in de praktijk dat zij in de raad actief blijven tot zij zeventig zijn geworden. Staatsraden die niet met rechtspraak zijn belast kunnen ook voor bepaalde tijd van tenminste 3 jaar worden benoemd.

Over elk wetsvoorstel - dus ook *initiatiefwetsvoorstellen* - moet de Afdeling advisering om advies worden gevraagd. Dat geldt ook voor elke *algemene maatregel van bestuur*. Elke woensdag komt de Afdeling advisering bijeen om adviezen over wetgeving te bespreken. Naast deze adviserende taak houdt de

Afdeling advisering zich bezig met het beslechten van geschillen waarbij alleen overheden betrokken zijn.

De Afdeling bestuursrechtspraak van de raad is de hoogste rechter in geschillen tussen burger en overheid en tussen overheden onderling.

In koninkrijkszaken treedt de raad op als Raad van State van het Koninkrijk. Aan de advisering door de Afdeling advisering van de Raad van State van het Koninkrijk over rijkswetten en algemene maatregelen van rijksbestuur die in de Caribische landen zullen gelden of gevolgen voor die landen kunnen hebben, nemen staatsraden uit die landen deel.

Raad voor de Rechtspraak

Een bij wet ingestelde raad die als taak heeft het bevorderen van de goede uitvoering van de rechtspraak. Hij is adviseur van de *regering* voor wetsvoorstellen en beleidsregels die gevolgen hebben voor het functioneren van de rechterlijke macht en de rechtspraak in het algemeen. Hij heeft bevoegdheden op de terreinen van financiën, organisatie, bedrijfsvoering en voorzieningen van de gerechten. Kan op die terreinen zo nodig aanwijzingen geven. De raad telt vijf leden. Zij worden voor zes jaar door de *Kroon* benoemd op voordracht van de minister van Veiligheid en Justitie. Eenmalige herbenoeming is mogelijk.

Raming

Jaarlijkse berekening van de uitgaven van de *Eerste Kamer* en de *Tweede Kamer* voor het komende begrotingsjaar. De raming wordt vastgesteld door de Kamers en vervolgens aan de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties gestuurd voor opname in het begrotingshoofdstuk *Staten-Generaal*.

Ratificatie

Officiële bekrachtiging van een door of namens de *regering* ondertekend Verdrag. Van de ratificatie kan deel uitmaken de eis dat het verdrag bij wet is goedgekeurd door de *Tweede Kamer* en de *Eerste Kamer*. In beginsel schrijft de Grondwet parlementaire goedkeuring voor, maar er zijn uitzonderingen mogelijk.

Rechterlijke macht

Alle organisaties van de rechtspraak (van *Hoge Raad* tot rechtbank) en rechters en officieren die daar werken vormen samen de rechterlijke macht. Ze is een van de drie machten in het *constitutioneel bestel*: de wetgevende, de uitvoerende en de rechterlijke macht.

Rechtspersoon met een wettelijke taak (RWT)

Rechtspersoonlijkheid bezittende instellingen die wettelijke taken uitvoeren met belastinggeld, premiegeld en geld uit tarieven voor bijv. paspoort of rijbewijs. Het werkterrein van RWT's ligt vaak in de medische zorgsector

(academische ziekenhuizen), onderwijs (primair en voortgezet onderwijs, beroepsonderwijs, volwassenen-educatie), openbaar vervoer (NS).
(zie ook: zelfstandig bestuursorgaan (ZBO))

Rechtsstaat

Samenleving waarin het recht, vorm gegeven in wetten, regeert. Kenmerken van een rechtsstaat zijn onder meer: de burger is beschermd tegen willekeur van de overheid; de macht van de overheid is geregeld - regeling is vaak beperking - door de wet; ook de overheid is in haar handelen aan de wet gebonden; de rechterlijke macht is onafhankelijk.
(zie ook: machtscheiding, trias politica)

Referendum

Volksstemming (raadpleging) over een voorgenomen besluit, een voorstel. Kan alleen gehouden worden in gemeenten die daarvoor een verordening hebben gemaakt. Alleen een niet-bindend referendum mag. Een landelijk referendum is krachtens de *Grondwet* niet mogelijk. De discussie daarover woedt al jaren. Door een tijdelijke wet is het eenmaal mogelijk geweest een raadplegend, niet-bindend referendum te houden: het Europees Grondwettelijk verdrag werd op 1 juni 2005 aan een volksstemming onderworpen. In behandeling zijn twee *initiatiefwetsvoorstellen*. Het *wetsvoorstel* om een raadgevend referendum ook op landelijk niveau mogelijk te maken is door de *Tweede Kamer* aangenomen en wacht nu

op afhandeling door de *Eerste Kamer*. Het tweede initiatief wil door een wijziging van de *Grondwet* het houden van een bindend correctief referendum over door de Staten-Generaal aangenomen wetsvoorstellen en goedgekeurde verdragen mogelijk maken. Omdat het over een wijziging van de Grondwet gaat is behandeling in *eerste* en *tweede lezing* voorgeschreven. De Tweede Kamer heeft het voorstel in eerste lezing aangenomen. De tweede lezing kan pas plaats vinden na de volgende verkiezingen voor de Tweede Kamer.

Regeerakkoord

Afspraken tussen aan een *kabinet* deelnemende fracties over het te voeren beleid. Over het akkoord wordt tijdens de *kabinetsformatie* onderhandeld tussen politieke aanvoerders van partijen. Nadat zij het eens zijn geworden, wordt het ontwerpakkoord ter goedkeuring aan de beoogde *coalitiefracties* voorgelegd. Goedkeuring betekent dat die fracties gebonden zijn aan het akkoord. Het kan tijdens de rit alleen gewijzigd worden met instemming van die fracties. Nadat het regeerakkoord tot stand is gekomen - inclusief de verdeling van de ministersposten over de deelnemende partijen - kan de formateur beginnen met het aanzoeken van ministers. Een regeerakkoord wordt ook wel coalitieakkoord genoemd.

Regentschap

Tijdelijke waarneming van het koningschap. Indien de *Koning* zijn functie niet kan uitoefenen, omdat hij langdurig ziek is of buiten staat is verklaard, wordt de eerste in de lijn van erfelijke opvolging regent. Hij moet dan wel 18 jaar of ouder zijn. (Prinses Juliana heeft tweemaal het koningschap waargenomen omdat Koningin Wilhelmina ziek was en daarom tijdelijk de uitoefening van het koninklijk gezag had neergelegd). Een regent treedt ook aan zolang de wettelijke opvolger van de Koning nog geen 18 jaar is op het moment dat de Koning afstand heeft gedaan of is overleden. In die omstandigheden moet de regent bij wet worden benoemd door de *Verenigde Vergadering*. (Dit gebeurde na het overlijden van Koning Willem III omdat Koningin Wilhelmina toen nog geen 18 jaar was. Haar moeder, Koningin Emma, werd regentes.) Voor een korte periode kan de *Raad van State* geroepen zijn tot de uitoefening van het koninklijk gezag. Die bepaling uit de Grondwet geldt voor de tijd die verloopt tussen de feitelijke en de aangekondigde *buiten staat verklaring* en tussen afstand/overlijden van de Koning en de benoeming van een regent.

Regering

Koning en *ministers* vormen samen de regering. Zo staat het in de *Grondwet*. In de praktijk is er ook sprake van regering als het gaat om de Koning en één of meer ministers.
(zie ook: *Koninkrijksregering*)

Regeringsverklaring

Bij het aantreden van een nieuw kabinet legt de *minister-president* in de *Tweede Kamer* een verklaring af. Hij legt daarin verantwoording af over de *kabinetsformatie* en geeft toelichting op het voorgenomen beleid. Daarna volgt een debat met de Kamer, waarin de *fracties* hun posities tegenover het kabinet innemen.

Reglement van Orde

Regels waaraan bestuurders en/of volksvertegenwoordigers zich moeten houden bij het vergaderen, het nemen van besluiten, het uitoefenen van bevoegdheden, het instellen van commissies. Zo zijn er reglementen van orde voor de *ministerraad*, de *Eerste Kamer* en voor de *Tweede Kamer*, *Provinciale Staten*, *gemeenteraden*.

Restzetel

Na verkiezingen worden de *zetels* in een volksvertegenwoordiging verdeeld over de partijen die om de gunst van de kiezers streden. Voor elke keer dat de *kiesdeler* werd gehaald, krijgt een partij een zetel toegewezen. Dat zijn de zogenoemde volle zetels. Dan blijft er vrijwel altijd nog een aantal te verdelen zetels over. Op basis van dit overschot aan stemmen worden één of meer restzetels verdeeld.

(zie ook: *evenredige vertegenwoordiging, grootste gemiddelden, grootste overschotten, kiesdrempel*)

Rompkabinet

Kabinet dat aantreedt nadat een *meerderheidskabinet* is gevallen omdat een of meer partijen van de coalitie zijn uitgetreden. Het resterende deel (de romps) van het kabinet gaat in een nieuw te vormen *minderheidskabinet* door om de tijd tot nieuwe verkiezingen te overbruggen. Een rompkabinet is niet *demissionair* maar volledig handelingsbevoegd. Vaak beheren *ministers* in een rompkabinet meer dan één ministerie of worden *staatssecretarissen* tot minister bevorderd. *(zie ook: interimkabinet, overgangskabinet)*

Rijksbegroting

De departementale begrotingen, de begroting van de Nationale Schuld, de begrotingen van de *Koning* en het Kabinet van de Koning, van de Koninkrijksrelaties, de begrotingen van de *Staten-Generaal*, van de andere *Hoge Colleges van Staat*, van de fondsen, zoals het *gemeentefonds*, het *provinciefonds*, vormen samen de rijksbegroting. *(zie ook: tegenbegroting)*

Rijksministerraad

Deze ministerraad, ook wel de minister-raad van het *koninkrijk* genoemd, beraadslaagt over en behartigt de gezamenlijke belangen van de landen van het koninkrijk. De raad besluit over ontwerpen van *rijkswetten* en algemene maatregelen van rijksbestuur (AMvRB). In de rijksministerraad word alleen besloten over zaken waarover van te voren overeenstemming is bereikt met

Rijksvertegenwoordiger

de regeringen van de Caribische landen of waarvan is vastgesteld dat er een geschilpunt is. De rijksministerraad bestaat uit de ministers van Nederland en de gevolmachtigd ministers van Aruba, Curaçao en Sint Maarten. Voorzitter is de *minister-president* van Nederland. De raad vergadert in beginsel maandelijks, voorafgaand aan de vergadering van de Nederlandse ministerraad.

(zie ook: *Koninkrijksregering*)

Op Bonaire zetelend vertegenwoordiger van de rijksoverheid op de *BES-eilanden*. Hij ziet namens de regering toe op en bevordert de kwaliteit van het plaatselijk bestuur in deze bij de staat Nederland ingedeelde bijzondere gemeenten. Zijn functie is enigszins te vergelijken met die van een *commissaris van de Koning*. Hij rapporteert aan de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Aan hem doet hij ook de aanbeveling voor benoeming van de *gezaghebbers* op de eilanden.

Rijkswet

Een rijkswet is een wet die betrekking heeft op een aangelegenheid van het *koninkrijk* en die één of meer *Caribische landen* raakt. Of een aangelegenheid een land raakt, bepaalt de regering van dat land. Het *Statuut* bepaalt welke onderwerpen altijd bij rijkswet of algemene maatregel van rijksbestuur geregeld moeten worden. Bijvoorbeeld: alles wat

met de verdediging van het koninkrijk van doen heeft, de buitenlandse betrekkingen waarbij de belangen van de landen overzee zijn betrokken, naturalisatievoorstellen, toelating en uitzetting van vreemdelingen. Een rijkswet of AMvRB kan in het hele koninkrijk gelden. Er bestaan ook zogenoemde consensus-rijkswetten. Die hebben betrekking op één land van het koninkrijk. Alle landen moeten het wel over zo'n wet eens zijn.

S

Scheiding kerk en staat

Een algemeen aanvaard beginsel van het Nederlands recht is dat kerk en staat over en weer geen inhoudelijke en institutionele zeggenschap over elkaar hebben. Het beginsel staat niet in de *Grondwet* of enige andere wet. Het vloeit voort uit de vrijheid van godsdienst en het gelijkheidsbeginsel, die wel in de *Grondwet* zijn vastgelegd. In 1983 werd bij wet een einde gemaakt aan financiële banden tussen overheid en kerkgenootschappen.

Senaat

In het spraakgebruik wordt de *Eerste Kamer* vaak de Senaat genoemd.

Senator

Een lid van de *Eerste Kamer* wordt in het spraakgebruik vaak senator genoemd. Ook ter onderscheiding van *Kamerlid*, waarmee doorgaans een lid van de *Tweede Kamer* wordt bedoeld.

Seniorenconvent

In de *Eerste Kamer* vormen de voorzitter van de Kamer en de voorzitters van de *fracties* samen het college van senioren, dat de voorzitter bijstaat bij het leiden van de werkzaamheden van de Kamer, bijvoorbeeld het bepalen van de agenda. Daarnaast is er de huishoudelijke commissie, die toezicht houdt op de *griffie* en de huishoudelijke zaken regelt. Deze commissie bestaat uit de voorzitter van de Kamer en de twee ondervoorzitters.
(zie ook: *presidium*)

S

Sociaal Economische Raad (SER)

Adviesorgaan van de regering, de *Eerste Kamer* en de *Tweede Kamer* over sociaal-economisch beleid. Hoofdorgaan van de *Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie (PBO)*. De raad geeft gevraagd en ongevraagd advies. Het kan daarbij gaan om bijvoorbeeld inkomensbeleid, sociale zekerheid, maar ook over sociale en economische aspecten van beleid op het terrein van milieu, energie, onderwijs. De raad bestaat uit elf vertegenwoordigers van de centrale werkgeversorganisaties, elf vertegenwoordigers van de vakcentrales en elf onafhankelijke kroonleden. Die laatsten worden op voordracht van het kabinet benoemd door de Kroon. Het zijn vaak hoogleraren in bijvoorbeeld economie, arbeidsrecht en oud-politici. De president van de Nederlandsche Bank en de directeur van het *Centraal Planbureau* behoren tot de kroonleden. De voorzitter van de SER is altijd een kroonlid. Als hoofdorgaan van de PBO heeft de SER bestuurlijke taken: instelling en opheffing van productschappen en bedrijfsschappen en toezicht op deze organen.

Sociale grondrechten

In de *Grondwet* staan, naast de klassieke grondrechten, artikelen die de overheid opdragen actief te bevorderen: voldoende werkgelegenheid, bestaanszekerheid en spreiding van welvaart, bewoonbaarheid van het land en bescherming en verbetering van het leefmilieu, volksgezondheid, voldoende woongelegenheid en onderwijs. Het zijn de sociale

Splitsing wetsvoorstel

grondrechten, geformuleerd in de zogenoemde zorgartikelen. Sociale grondrechten zijn, anders dan de klassieke grondrechten, niet bij de rechter afdwingbaar. Er is één uitzondering en die betreft art. 23 van de Grondwet, dat het grondrecht van de vrijheid van onderwijs waarborgt. Dat grondrecht heeft kenmerken van zowel een klassiek als een sociaal grondrecht. In bepaalde gevallen kan bij de rechter een beroep worden gedaan op naleving van art. 23.

Bij herziening van de *Grondwet* heeft de *Tweede Kamer* het recht om een *wetsvoorstel* waarin wijzigingen worden voorgeteld, te splitsen. Zo ontstaan er twee of meer aparte wetsvoorstellen die ieder op de gewone manier behandeld worden. Het splitsingsrecht kan in *eerste* en *tweede lezing* worden gebruikt worden. In tweede lezing is hiervoor een tweederde meerderheid vereist.

Staatsblad

Officieel publicatiemedium van het *Koninkrijk der Nederlanden*. In het Staatsblad worden alle wetten, *algemene maatregelen van bestuur* en andere *koninklijke besluiten* waarbij *algemene verbindende voorschriften* worden vastgesteld, gepubliceerd. Lagere regelingen worden in de *Staatscourant* gemeld. Publicatie is verplicht willen wetten, besluiten en regelingen geldig zijn, rechtskracht hebben. Sinds 1 juli 2009 gebeurt publicatie alleen nog via internet.

Staatscommissie

Een commissie van deskundigen die *regering* en *parlement* adviseert over belangrijke staatkundige en/of maatschappelijke onderwerpen. Een staatscommissie wordt ingesteld bij *koninklijk besluit* en draagt doorgaans de naam (of namen) van de voorzitter(s). (Bekendgebleven is bijvoorbeeld de Staatscommissie Cals-Donner die de herziening van de Grondwet 1983 voorbereidde).

Staatscourant

Officieel publicatiemedium waarin bij *ministeriële regeling* vastgestelde *algemeen verbindende voorschriften* van de *centrale overheid* en besluitvorming van *provincies, gemeenten, waterschappen* en *PBO-organen* worden afgekondigd. Ook sommige kleine *koninklijke besluiten*, zoals bijvoorbeeld benoemingen, worden in de Staatscourant gepubliceerd. Sinds 1 juli 2009 gebeurt publicatie alleen nog via internet.

Staatshoofd

De *Koning* is het staatshoofd. Dat wil niet meer en niet minder zeggen dan dat hij de eenheid van het *koninkrijk* naar binnen en naar buiten symboliseert en uitdraagt. Bij staatsbezoeken handelt de Koning ook als staatshoofd en niet als deel van de regering.

Staatsraad

Naast de vice-voorzitter en de tien leden van de *Raad van State* zijn staatsraden (en staatsraden in buitengewone dienst) werkzaam in de twee afdelingen van de raad. Staatsraden worden door de Kroon benoemd voor het leven en hebben in de uitoefening van hun werk dezelfde bevoegdheden als leden van de Raad. Staatsraden in buitengewone dienst kunnen alleen in een van de afdelingen werken op uitnodiging van de vice – president.

Staatssecretaris

Politiek bestuurder op een ministerie, belast met een deel van het takenpakket van de *minister*. De staatssecretaris is politiek verantwoordelijk voor zijn deel van het beleid, maar de minister blijft verantwoordelijk voor het gehele beleid. Bij *kabinetsformaties* wordt het takenpakket van de staatssecretaris schriftelijk vastgelegd. De staatssecretaris is lid van het *kabinet*; hij kan de minister vervangen. In vergaderingen van de *ministerraad* kan hij op uitnodiging aanwezig zijn. Vervangt hij daar de minister, dan heeft hij geen stemrecht. Treedt de minister af, dan stelt de staatssecretaris zijn *portefeuille* ter beschikking en wacht af of hij door de nieuw te benoemen minister wordt aangezocht.

Staten-Generaal

De *Eerste Kamer* en de *Tweede Kamer* vormen, ieder met eigen bevoegdheden, samen de Staten-Generaal. Alleen in *Verenigde Vergadering* treden zij gezamenlijk op.

Statuut voor het Koninkrijk

De basisregeling voor de staatkundige verhoudingen binnen het *Koninkrijk der Nederlanden*, dat bestaat uit de landen Nederland, Aruba, Curaçao en Sint Maarten. Het eerste statuut dateert van 1954; het regelde de betrekkingen tussen toen nog Nederland, Suriname en de Nederlandse Antillen. In het nu geldende statuut ligt vast dat ieder land zijn eigen regering heeft en dat er een *Koninkrijksregering* is, die de zaken regelt die het hele koninkrijk aangaan. Zo zijn bijvoorbeeld het handhaven van de onafhankelijkheid van het koninkrijk en de verdediging van het grondgebied Koninkrijkszaken. Elk land moet de fundamentele menselijke rechten en vrijheden, rechtszekerheid en deugdelijkheid van het bestuur bevorderen. Het waarborgen daarvan is een Koninkrijkszaak; schieten landen daarin tekort dan kunnen ze elkaar daarop aanspreken. Het Statuut heeft voorrang op de *Grondwet*. Dat betekent in de praktijk dat bepalingen in het Statuut de norm zijn waarmee de Grondwet niet in strijd mag zijn. In elk van de drie *Caribische landen* wordt de Koning vertegenwoordigd door een *gouverneur*. In de Koninkrijksregering heeft voor elk

van de drie landen een *gevolmachtigd minister* zitting naast de Nederlandse ministers. Het statuut bepaalt dat Aruba, Curaçao en Sint Maarten ieder de inrichting van hun staat vastleggen in een *Staatsregeling*. Een dergelijke regeling is te vergelijken met de Grondwet voor Nederland. Een staatsregeling wordt vastgesteld bij landsverordening (wet) door de volksvertegenwoordiging van het land. Wijziging van een Staatsregeling moet de instemming hebben van de Koninkrijksregering als het gaat om fundamentele menselijke rechten en vrijheden, over bevoegdheden van de gouverneur of de volksvertegenwoordiging en over de rechtspraak.

Stemmingen

Meestal moet er om tot een geldig besluit te komen in *parlement*, in *staten* en *gemeenteraden* gestemd worden. Voor een geldig besluit is de helft plus één van het aantal uitgebrachte stemmen vereist. Dit kan anders geregeld zijn. Bijvoorbeeld bij *herziening van de Grondwet* in *tweede lezing*, waar de eis van twee derden geldt. Wetsvoorstellen kunnen door beide Kamers ook als *hamerstuk* worden afgedaan of na beraadslaging zonder stemming worden aangenomen. Er zijn uiteenlopende vormen van stemming: stemming bij zitten en opstaan, stemming bij hand opsteken, schriftelijke stemming (altijd vereist als het om personen gaat), hoofdelijke stemming - ieder lid moet, nadat zijn naam is afgeroepen, hoorbaar zijn stem

uitbrengen - en elektronisch stemmen.
Van die laatste mogelijkheid maken de
Kamers geen gebruik.

Stenogram

Nog niet officieel vastgesteld woordelijk verslag van een *plenaire vergadering* van de *Eerste Kamer*, de *Tweede Kamer* en de *Verenigde Vergadering*. Na vaststelling wordt het verslag toegevoegd aan de *Handelingen*.

Subamendement

Voorstel tot gedeeltelijke wijziging van een reeds ingediend *amendement*. Bij besluitvorming komt eerst het subamendement in stemming.

Suppletoire Begroting

Wijziging van een lopende begroting. Wordt als regel ingediend bij de *voorjaarsnota* en/of bij de *najaarsnota*, maar kan altijd tijdens het lopende begrotingsjaar. Is een *wetsvoorstel*, dat volgens de voorgeschreven procedures moet worden behandeld.
(*zie ook: Rijksbegroting*)

Tegenbegroting

Sinds 1965 is in de *Tweede Kamer* het gebruik ontstaan dat één of meer oppositiepartijen een eigen rijksbegroting indienen als voorstel tot wijziging van de door de *regering* ingediende begroting. In de praktijk van het begrotingsdebat worden onderdelen van de tegenbegroting behandeld als *amendementen*.

Toestemmingswet

Wil een mogelijke *troonopvolger* zijn rechten op de troon niet verspelen dan moet hij voor zijn voorgenomen huwelijk de toestemming van de *Staten-Generaal* vragen en krijgen. Een *wetsvoorstel* om toestemming te krijgen wordt ingediend onder verantwoordelijkheid van de *minister-president*, minister van Algemene Zaken, de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en de minister van Veiligheid en Justitie.

(Ook de regerende Koning die wil (her)trouwen moet, wil hij aan blijven, toestemming vragen en krijgen.)

Tractatenblad

Officiële publicatie van de tekst van verdragen en overeenkomsten - en gegevens daarover, zoals bijvoorbeeld datum waarop ze van kracht worden - die Nederland heeft gesloten met andere staten of volkenrechtelijke organisaties.

Trias politica

De leer van de *machtenscheiding*. In een *rechtsstaat* behoren de drie machten: de wetgevende, de uitvoerende en de rechtsprekende macht van elkaar gescheiden te zijn. De leer staat op naam van de Franse filosoof Montesquieu. Hij zette haar in 1748 uiteen in zijn boek 'De l'esprit des lois'.

Troonopvolger

De *Koning* kan alleen door zijn wettelijke nakomelingen worden opgevolgd. Wie voor opvolging in aanmerking komen, is in de (*Grond*)wet geregeld. De troonopvolger is de oudste zoon of dochter van de Koning. Wordt in de literatuur aangeduid als de vermoedelijke troonopvolger en in het spraakgebruik als de *kroonprins(es)*. Als een wettelijke nakomeling ontbreekt, benoemen de, na *ontbinding* nieuw gekozen, Kamers bij wet een opvolger. De wet moet met ten minste tweederden van de in de *Verenigde Vergadering* uitgebrachte stemmen aangenomen worden.

Troonrede

Jaarlijks op de *Derde dinsdag in september* (*Prinsjesdag*) spreekt de *Koning* in de *Verenigde Vergadering* van de *Eerste* en de *Tweede Kamer* een rede uit, waarin het beleid van de *regering* voor het komende jaar in grote lijnen wordt uiteengezet. De rede kan ook namens de Koning worden uitgesproken. Voor de inhoud van de rede zijn de *ministers* verantwoordelijk.

Tweede Kamer

Samen met de *Eerste Kamer* vormt de Tweede Kamer de *Staten-Generaal*, ook wel de volksvertegenwoordiging genoemd. Ze telt 150 leden. Ze wordt als regel elke vier jaar in rechtstreekse verkiezingen gekozen. De Tweede Kamer controleert de regering en stelt mede beleid en wetgeving vast. Ze heeft het *informatierecht*, het recht van *enquête*, het recht van *amendement*, het *budgetrecht*, het recht van *initiatief* en het recht van *interpellatie*. Ze stelt aanbevelingen op voor benoemingen (bijv. van leden van de *Hoge Raad*) en benoemt de *Nationale ombudsman*). Ze kan afzonderlijke bewindspersonen of een *kabinet* naar huis sturen door het vertrouwen op te zeggen. Omgekeerd kan de *regering* de *Kamer* ontbinden.

Tweede lezing

1. Het *parlement* moet voorstellen tot *herziening van de Grondwet* tweemaal behandelen en er tweemaal over stemmen. Bij de tweede stemming is voor aanvaarding tweederden van het aantal stemmen vereist zowel in de *Tweede Kamer* als de *Eerste Kamer*. De tweede lezing kan pas nadat de Tweede Kamer bij verkiezingen opnieuw is samengesteld.
2. Ook gewone *wetsvoorstellen* kunnen in de *Tweede Kamer* aan een tweede lezing worden onderworpen. Dat gebeurt wel als een wetsvoorstel in de loop van de beraadslagingen en/of bij stemming

Tweeminutendebat

over wijzigingsvoorstellen zo veranderd is dat het raadzaam is de teksten nog eens goed na te lopen. De Kamer stelt dan de eindstemming uit om zo de gelegenheid te scheppen voor haarzelf en de *regering* om samen te besluiten alsnog gewenste wijzigingen aan te brengen.

Plenaire behandeling in de *Tweede Kamer* van het verslag van een *algemeen overleg* of een *notaoverleg*. Het wordt alleen gehouden als een Kamerlid naar aanleiding van het verslag van een *algemeen overleg* een motie wil indienen of wanneer er in een *notaoverleg* waarvan een stenografisch verslag is gemaakt moties zijn ingediend.

Uitzonderingstoestand

In buitengewone omstandigheden kan, ter handhaving van de veiligheid van de Staat, bij *koninklijk besluit* een beperkte of algemene uitzonderingstoestand worden afgekondigd. In een dergelijke situatie - te denken valt aan rampen, opstand, rellen, oorlog - kunnen sommige grondrechten tijdelijk buiten werking worden gesteld en bevoegdheden van besturen van organen die het volk vertegenwoordigen worden ingeperkt. Een uitzonderingstoestand kan op twee manieren worden bekort of beëindigd: bij koninklijk besluit of bij besluit van de *Verenigde Vergadering*.

Vaste colleges van advies

Adviesorganen op het gebied van wetgeving en bestuur van de *centrale overheid*. Onder meer de *Sociaal Economische Raad (SER)*, de *Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR)*, de *Onderwijsraad*, de *Kiesraad*, de *Raad voor de Volksgezondheid en Zorg*, de *Raad voor Cultuur en de Raad voor het openbaar bestuur (Rob)*. Vaste colleges van advies worden bij wet ingesteld. Ze kunnen belast worden met andere dan adviserende taken. Zo functioneert de *Kiesraad* bij verkiezingen voor de beide Kamers en voor het *Europees Parlement* als centraal stembureau.

Verantwoordingsdag

Jaarlijks op de derde woensdag van mei biedt de minister van Financiën aan de *Tweede Kamer* het *financieel jaarverslag van het rijk (FJR)* en de departementale jaarverslagen. Zo verantwoordt het *kabinet* zich over uitvoering en resultaten van het anderhalf jaar eerder op *Prinsjesdag* gepresenteerde beleid. De president van de *Algemene Rekenkamer* biedt de bevindingen aan van het onderzoek dat de Rekenkamer heeft gedaan naar de rechtmatigheid van inkomsten en uitgaven, de kwaliteit van de bedrijfsvoering en van de gegeven informatie over het gevoerde beleid. Tot 2000 kreeg de Kamer de jaarverslagen pas in september. In de wandeling kreeg verantwoordingsdag vanwege de kritiek van de Kamer en de Rekenkamer op onderdelen van de jaarverslagen de naam 'woensdag gehaktdag'.

Verdeelmaatstaf

Provincies en gemeenten krijgen jaarlijks geld uit het *provinciefonds* en het *gemeentefonds*. Niet alle provincies en niet alle gemeenten krijgen hetzelfde bedrag. Om te berekenen waarop een provincie of een gemeente recht heeft worden verdeelmaatstaven gehanteerd. De oppervlakte, het aantal inwoners, werken naast een groot aantal andere criteria als verdeelmaatstaf.

Verdrag

Schriftelijke bindende regel overeengekomen tussen staten onderling of tussen staten en internationale organisaties. De vorm is juridisch niet van belang voor de vraag of het om een verdrag of een contract, gaat. Het kan de vorm hebben van een overeenkomst, een akkoord, en een conventie of een protocol.
(zie ook: *ratificatie, tractatenblad*)

Verdrag van Rome

Op 25 maart 1957 tekenden zes landen in Rome het verdrag tot oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EEG). De zes oprichters waren België, Frankrijk, Italië, Luxemburg, Nederland en West-Duitsland. Het verdrag vormt de basis van de huidige *Europese Unie*.

Verenigde Naties (VN)

Internationale organisatie waarvan wereldwijd 192 landen lid zijn. Opgericht in 1945 met als doel het handhaven van internationale vrede en veiligheid, het bevorderen van economische en sociale vooruitgang en het eerbiedigen van de

Verenigde Vergadering

mensenrechten. (Universele Verklaring voor de rechten van de Mens, 1948.) Belangrijk orgaan van de VN is de Veiligheidsraad, die als eerste gehouden is de doelstellingen van de VN, zoals vastgelegd in het VN Handvest, door en in de lidstaten te doen naleven.

Gezamenlijke vergadering van de *Eerste Kamer* en de *Tweede Kamer* onder leiding van de voorzitter van de Eerste Kamer. De bekendste gezamenlijke vergadering is de bijeenkomst op *Prinsjesdag*, waarin de *Koning* de *troonrede* uitspreekt. De *Verenigde Vergadering* is voorgeschreven voor de aanwijzing van een *regent*, voor de *inhuldiging* van de *Koning*, voor het besluiten over het voorgenomen huwelijk van een mogelijke *troonopvolger* (of regerende Koning) en wanneer de *Staten-Generaal* een uitzonderingstoestand willen bekorten of beëindigen. De regels voor het vergaderen zijn vastgelegd in een eigen *reglement van orde*.

Vernietigingsbesluit

Koninklijk besluit waarbij een besluit (dat kan zijn een *verordening*, vergunning, beschikking of benoeming) van een lagere overheid (*provincie*, *gemeente*) wordt teniet gedaan. Vernietiging van een besluit kan alleen wegens strijd met het recht of het algemeen belang. De provincie of gemeente die dit treft, kan daartegen in beroep gaan bij de *Raad van State*.

Verordening

Provinciale en/of gemeentelijke algemeen bindende regels hebben de vorm van een verordening. Voorstellen tot het vaststellen van een verordening kunnen worden gedaan door *Gedeputeerde Staten*, (leden van) *Provinciale Staten*, *burgemeester en wethouders*, (leden van) de *gemeenteraad*. Het vaststellen van een verordening is het exclusieve recht van Provinciale Staten of de gemeenteraad. Zij zijn de wetgevers en niet, zoals de *Eerste Kamer* en de *Tweede Kamer* medewetgevers.
(zie ook: *Europese verordening*)

Verschoningsgrond

Tegenover de plicht van *ministers* en *staatssecretarissen* om de volksvertegenwoordiging alle gewenste inlichtingen te geven, staat in de *Grondwet* de mogelijkheid om te weigeren de gevraagde informatie te geven. Een bewindspersoon kan zich erop beroepen dat het geven van de gevraagde informatie in strijd is met het belang van de staat.

Verslag

1. Eerste schriftelijke reactie van de *Tweede Kamer* op een *wetsvoorstel*. De indiener van het voorstel reageert daarop met een *nota naar aanleiding van het verslag*. De Kamer kan daarop nog reageren met een nader verslag. Daarop kan weer worden gereageerd met een nota naar aanleiding van het nader verslag.

Verslag Algemeen Overleg (VAO)

2. Van elke vergadering van de Tweede Kamer en van vergaderingen van commissies wordt een verslag gemaakt. De goedgekeurde woordelijke verslagen van de plenaire vergaderingen worden de *Handelingen* genoemd.
(*zie ook: stenogram*)

Van een *algemeen overleg* (AO) wordt een woordelijk verslag gemaakt. Dat verslag kan op de agenda van de plenaire vergadering geplaatst worden om leden van de Kamer de gelegenheid te geven moties naar aanleiding van het overleg in te dienen.
(*zie ook: tweeminutendebat*)

Vertrouwensregel

Norm die de verhouding tussen *kabinet* en *Staten-Generaal* beheerst: een kabinet, een *minister* of een *staatssecretaris* kan zijn werk alleen doen zolang hij het vertrouwen geniet van (een meerderheid van) de volksvertegenwoordiging. Geldt ook op het provinciale of lokale vlak. De vertrouwensregel is het markantste voorbeeld van het *ongeschreven staatsrecht*. De vertrouwensregel krijgt vrijwel steeds een negatieve formulering. De meerderheid van de volksvertegenwoordiging zegt het vertrouwen op. Of de betrokkene stelt vast dat hij niet langer het vertrouwen (van de meerderheid) geniet. Niet gebruikelijk is dat vertrouwen expliciet wordt gevraagd of uitgesproken (bijvoorbeeld bij het aantreden van een kabinet.) Wel kan een kabinet of een individuele minister of

Volkenrechtelijke organisatie

staatssecretaris de vertrouwenskwestie stellen door bijv. een voorstel uit de Kamer 'onaanvaardbaar' te noemen en aan aanneming van dat voorstel consequenties te verbinden: dreigen met aftreden. De vertrouwensregel kan ook werken in de verhouding tussen een *fractie* en een uit dezelfde partij afkomstige bewindspersoon. Zegt de fractie het vertrouwen op of concludeert de bewindspersoon dat hij het vertrouwen van de fractie niet langer geniet, dan kan dat tot zijn aftreden leiden, zelfs als een Kamermeerderheid hem nog zou steunen.

Voordracht

Internationale organisatie waarvan staten lid zijn en die besluiten kunnen nemen die de lidstaten binden of die lidstaten naar eigen inzicht in nationale wetgeving kunnen vastleggen. Belangrijke volkenrechtelijke organisaties zijn de *Verenigde Naties*, de *Europese Unie*, de NAVO.

Veel benoemingen binnen de rijksoverheid gebeuren op voordracht van een minister of een staatssecretaris. De burgemeester en de *Commissaris van de Koning* worden door de *Kroon* benoemd op voordracht van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; ambassadeurs op voordracht van de minister van Buitenlandse Zaken. *(zie ook: aanbevelingsrecht)*

Voorjaarsnota

Tussentijdse stand van zaken van de uitvoering van de lopende *rijksbegroting*. Dat overzicht moet de minister van Financiën uiterlijk op 1 juni van elk jaar aan de *Tweede Kamer* sturen. Hij geeft daarin de meevallers en de tegenvallers bij de uitvoering van de begroting aan en doet, waar nodig, voorstellen tot wijzigingen van de inkomsten en de uitgaven (*suppletoire begroting*). De voorjaarsnota speelt doorgaans een aanzienlijke rol bij de opstelling van de begroting voor het volgende jaar. Ze geeft vaak al inzicht in de hoofdlijnen van de komende *miljoenennota*.

Voorkeurstem

Een stem die bij verkiezingen wordt uitgebracht op een andere kandidaat op dezelfde lijst dan de lijsttrekker (de nummer 1). Om met voorkeurstemmen te worden gekozen, moet een kandidaat voor de *Tweede Kamer* of *Provinciale Staten* ten minste 25% van de *kiesdeler* halen. Voor de *gemeenteraad* geldt eveneens de 25% regel, tenzij het gaat om een kleinere gemeente (minder dan 19 raadszetels). Dan is 10% voldoende. Voor de *Eerste Kamer* geldt 50%, voor het Europees Parlement 10%.

Voorlopig verslag

Eerste schriftelijke opmerkingen en vragen van de *Eerste Kamer* op een door de *Tweede Kamer* aangenomen wetsvoorstel.

Voorstel van orde

De voorzitters en elk ander lid van de Kamers kunnen de normale gang van het debat doorbreken door het woord te vragen voor een voorstel van orde. Dat dient altijd te worden toegestaan.

(zie ook: persoonlijk feit)

Vragenuurtje

Elke dinsdag begint de vergadering van de *Tweede Kamer* met het vragenuurtje. In dat uur kan elk Kamerlid vragen stellen aan een *minister* of *staatssecretaris*. De vragen gaan meestal over actuele zaken, gebeurtenissen in het land waarover de media hebben bericht, uitvoering van het kabinetsbeleid. Vragen moeten bij de voorzitter aangemeld worden. Hij bepaalt welke vragen mondeling gesteld worden.

Waterschap

Overheidsinstantie die binnen de stroomgebieden en afwateringsgebieden van de Nederlandse wateren de waterhuishouding regelt. Een van de oudste bestuursinstanties in het Nederlandse staatsbestel. Met de term waterschap (of *hoogheemraadschap*) wordt ook het gebied zelf aangeduid. Het waterschap zorgt voor het beheer van duinen, zee- en rivierdijken en andere waterkeringen, voor schoon en voldoende water. Het heeft eigen inkomsten uit zuiverings-, verontreinigings- en watersysteemheffingen. Er zijn 24 waterschappen. Die worden bestuurd door een algemeen bestuur. Een deel van dat bestuur wordt eenmaal per vier jaar gekozen door bewoners van het gebied van het waterschap.

Vertegenwoordigers van eigenaren van grond, natuurgebieden of bedrijfsgebouwen worden aangewezen door belangenorganisaties als het Bossschap, de Kamer van Koophandel, landbouworganisaties. Uit het algemeen bestuur wordt een dagelijks bestuur gekozen. Aan het hoofd van beide besturen staat de *dijkgraaf*, een op *aanbeveling* van het algemeen bestuur, door de *Kroon* benoemde bestuurder. De (vier tot acht) leden van het dagelijkse bestuur voeren de titel hoogheemraad. De voorzitter van een waterschap dat geen dijken beheert, wordt wel watergraaf genoemd.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR)

Vast adviescollege van de *regering*. Doet op basis van een vijfjarig beleidsprogramma strategische studies naar maatschappelijke ontwikkelingen die van belang zijn voor het regeringsbeleid op langere termijn. De regering is verplicht in haar reactie op een uitgebrachte studie te zeggen wat ze met het advies doet of gaat doen. De voorzitter en de overige leden van de raad worden op voordracht van de *minister-president* door de *Kroon* benoemd (voor vijf jaar met mogelijkheid van eenmaal herbenoeming).

Wet in formele zin

Wetten die tot stand zijn gekomen door een gezamenlijk besluit van *regering* en *Staten-Generaal* (Eerste Kamer en Tweede Kamer). In de 'wet in formele zin' komt altijd de term 'wet' voor: Algemene wet bestuursrecht, Woningwet, Wetboek van Strafrecht. De meeste wetten in formele zin zijn ook *wetten in materiële zin*. Door de wijze van totstandkoming zijn ze formele wetten, door hun inhoud – ze bevatten *algemeen verbindende voorschriften* – zijn ze materiële wetten. Maar een wet die een lid van het *Koninklijk Huis* toestemming geeft om te huwen is alleen een formele wet omdat ze geen algemeen verbindend voorschrift bevat. Waar in de *Grondwet* sprake is van het begrip wet wordt daarmee de wet in formele zin bedoeld.

Wet in materiële zin

Besluiten van bevoegde organen waarin *algemeen verbindende voorschriften* worden gegeven. Anders dan bij een *wet in formele zin* is er geen rol voor de *Staten-Generaal*. Een dergelijk besluit kan bijvoorbeeld worden uitgevaardigd door de *regering* (*algemene maatregel van bestuur*) of een *minister* (*ministeriële regeling*). Ook provinciale en gemeentelijke *verordeningen* zijn wetten in materiële zin. Het enigszins verwarrende onderscheid tussen een wet in formele en een wet in materiële zin heeft te maken met de wijze waarop de wet tot stand is gekomen (al dan niet met medewerking van de *Staten-Generaal*) én met de inhoud(al dan niet algemeen verbindende voorschriften)

Wetgevingshiërarchie

Er bestaat een zekere hiërarchie tussen wettelijke voorschriften. Deze hiërarchie is als volgt weer te geven: Internationale verdragen en *EU-recht* - *Statuut voor het Koninkrijk* - *Grondwet* – *Wet in formele zin* - *Algemene maatregel van bestuur* (AMvB) - *Ministeriële regeling* – *Provinciale verordening* – *gemeentelijke verordening* – *waterschapverordening*. Hiërarchie in wetgeving wil in grote lijn zeggen dat 'lagere' wetgeving niet in strijd mag zijn met in de hiërarchie 'hogere' wetgeving.

Wetgevingsoverleg

Na de schriftelijke behandeling van een wetsvoorstel kan de *Tweede Kamer* besluiten tot een wetgevingsoverleg.

Wetgevingsrapport

Tijdens dit overleg met de indieners kunnen alle aspecten van een wetsvoorstel aan de orde komen, amendementen worden voorgesteld en *moties* worden ingediend, waarover later in de *plenaire vergadering* wordt gestemd. Van het overleg wordt een woordelijk verslag gemaakt. De Tweede Kamer heeft ter ondersteuning van haar (mede) wetgevende taak een eigen Bureau Wetgeving.

Wetgevingstoets

Toetsing door de *Tweede Kamer* van een *wetsvoorstel* op enkele vaste punten, zoals het advies van de *Raad van State* (voor zover niet door de *regering* opgevolgd), het tijdstip waarop de wet zal ingaan, regeling van het overgangsrecht, verhouding tot EU-wetgeving, delegatiebepalingen. Dit beknopte wetgevingsrapport wordt gemaakt door de griffier van de commissie. Als de commissie daaraan behoefte heeft, kan de griffier ook een uitgebreid wetgevingsrapport schrijven. Daarin worden de inhoudelijke knelpunten van het wetsvoorstel geanalyseerd.

Voordat een *wetsvoorstel* aan een *onderraad* van de *ministerraad* wordt aangeboden, moet het getoetst worden op onder meer rechtmatigheid, uitvoerbaarheid en handhaafbaarheid, doeltreffendheid en doelmatigheid, eenvoud, duidelijkheid en toegankelijkheid. Ook dient gekeken te worden naar samenhang en mogelijke strijdigheid met andere

wetten en regelingen, waaronder de *Grondwet*, Europees recht en internationale verdragen. Eindverantwoordelijkheid voor die toetsing ligt bij het ministerie van Veiligheid en Justitie. Waar het gaat om verenigbaarheid met de Grondwet gebeurt de toetsing in overeenstemming met het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Wetgevingstraject

De procedure om van een *wetsvoorstel* tot een wet te komen.

In grote lijnen is de gang van zaken als volgt:

1. voorbereiding op ambtelijk niveau waarvan vaak grondig overleg met belangenorganisaties deel uitmaakt; voorstel wordt in teksten gegoten; *memorie van toelichting* wordt geschreven; belangrijk onderdeel van de voorbereiding is de *wetgevingstoets*;
2. bespreking in *onderraad* en/of *ministerraad*, die het voorstel, al dan niet gewijzigd, goedkeurt;
3. ministerraad machtigt de eerste ondertekenaar het wetsvoorstel naar de *Koning* te zenden en hem te verzoeken het ontwerp om advies aan de *Raad van State* voor te leggen. De raad kan wijzigingen voorstellen;
4. reactie van bewindslieden op het advies van de raad; in een *nader rapport* nemen ze voorstellen van de raad al dan niet over; bij zware kritiek van de raad bespreking in ministerraad;

5. toezending van het wetsvoorstel, de memorie van toelichting, het advies van de Raad van State en het nader rapport door de Koning aan de Tweede Kamer;
6. dit is ook het moment waarop het wetsvoorstel openbaar wordt gemaakt;
7. *Kamercommissie* onderzoekt het voorstel onder meer aan de hand van een *wetgevingsrapport*;
8. commissie kan adviezen en commentaren vragen over het wetsvoorstel, hoorzittingen organiseren, over technische aspecten briefings houden met rijksambtenaren;
9. inbreng door fracties van commentaren, vragen, suggesties voor wijzigingen (*amendementen*) die worden opgenomen in het schriftelijk *verslag*;
10. verslag van de commissie naar het *kabinet*; kamercommissie kan besluiten tot het uitbrengen van een *blanco verslag*. Dan gaat het wetsvoorstel rechtstreeks naar de *plenaire vergadering* en kan het als *hamerstuk* worden afgehandeld;
11. minister reageert op verslag met *nota naar aanleiding van het verslag*; wil hij het voorstel aanpassen, dan brengt hij tegelijk een *nota van wijziging* uit;
12. kamercommissie kan reageren met een nader verslag, waarop het kabinet weer kan antwoorden met een nota naar aanleiding van het nader verslag;
13. commissie kan ook besluiten tot het starten van mondeling overleg met de betrokken bewindslieden, het *wetgevingsoverleg*;

14. acht de commissie het gevoerde overleg voldoende dan volgt de openbare behandeling in de plenaire vergadering. Tijdens dat debat kunnen Kamerleden nog *amendementen* en moties indienen. Ook de minister kan nog voorstellen tot wijziging van het wetsvoorstel doen. Het debat wordt afgesloten met stemmingen over de artikelen, de amendementen, het wetsvoorstel zoals het er ligt na de stemming over de amendementen, de beweegredenen (*considerans*) en de moties;
15. de voorzitter stuurt een aangenomen wetsvoorstel door naar de voorzitter van de *Eerste Kamer*; is een wetsvoorstel door de Tweede Kamer verworpen, dan is het einde verhaal;
16. de procedure voor de behandeling door de Eerste Kamer is in grote lijnen gelijk aan die in de Tweede Kamer. Echter met één belangrijk verschil: de Eerste Kamer kan geen voorstellen tot wijziging doen. Ze kan een wetsvoorstel slechts aannemen of verwerpen. In uiterste instantie kan ze aandringen op een *novelle*;
17. heeft ook de Eerste Kamer een wetsvoorstel aangenomen dan volgt *bekrachtiging* van de wet door de *Koning* en de betrokken bewindspersoon (-personen) en plaatsing van de wet in het *Staatsblad*.

Het wetgevingstraject bij *initiatief wetsvoorstellen* in grote lijnen hetzelfde als het traject bij voorstellen van de regering. Er zijn enkele verschillen. Zo wordt het

advies van de Raad van State gevraagd na indiening van het wetsvoorstel, maar wel voor de behandeling. Wanneer het wetsvoorstel door beide Kamers is aangenomen, moet de regering beslissen of zij het wetsvoorstel voor haar rekening wil nemen (*contraseign, bekrachtiging*). Overweegt ze dat niet te doen dan moet de Raad van State om advies gevraagd worden.

Wethouder

Door de *gemeenteraad*, op voorstel van een of meer *coalitiefracties* gekozen dagelijks bestuurder van een *gemeente*, die van buiten de gemeente kan zijn. De wethouder is geen lid van de raad. Heeft als lid van het *college van B&W* een eigen takenpakket. Kan echter niet zelfstandig besluiten. Elk besluit dient de goedkeuring te hebben van het college van B&W.

Wetsvoorstel

Door de *regering* of een of meer leden van de *Tweede Kamer* kunnen bij de Tweede Kamer voorstellen worden ingediend om een nieuwe wet te maken of een bestaande wet te veranderen. Voor de behandeling van een wetsvoorstel bestaan vaste procedures.

WOB-verzoek

Iedereen, Nederlander of niet, kan bij de overheid vragen om informatie over het handelen van een ministerie, *provincie*, *gemeente*, *waterschap*, *publiekrechtelijk orgaan* of instantie die in opdracht van een van deze besturen werkt. Wet openbaarheid

van bestuur (wob) bepaalt dat de gevraagde informatie moet worden gegeven tenzij de overheid een beroep kan doen op een van de uitzonderingen die in de wet staan, zoals de bescherming van de persoonlijke levenssfeer of de veiligheid van de staat. Afwijzing van een verzoek moet gemotiveerd worden.

WoIBES

Wet openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba (*BES-eilanden*). In deze wet worden onder meer de posities van de eilandraad (gemeenteraad), van de *gezaghebber* (burgemeester) en de gedeputeerden (wethouders) geregeld.

Z

Zelfstandig bestuursorgaan (ZBO)

Een bestuursorgaan van de centrale overheid, ingesteld bij wet, dat zelfstandig bepaalde overheidstaken uitvoert. De *ministeriële verantwoordelijkheid* is beperkt tot *aanwijzingsbevoegdheid*. Voorbeelden van ZBO's: Autoriteit Financiële Markten (AFM), College ter Beoordeling Genees-middelen, De Nederlandsche Bank, College Bescherming Persoonsgegevens, Kiesraad, Koninklijke Bibliotheek, Commissariaat voor de Media, Staatsbosbeheer. Veel ZBO's zijn ook *Rechtspersoon met een wettelijke taak (RWT)*. Om RWT te zijn moeten ze én rechtspersoon zijn én een wettelijke taak uitoefenen én werken met belasting, premie- en/of heffingsgelden.

Zetel

Letterlijk: zitplaats voor volksvertegenwoordiger in de vergaderzalen van de *Eerste* en de *Tweede Kamer*, van *Provinciale Staten* en van *gemeenteraden*. In overdrachtelijke zin: aantal te verdelen plaatsen bij verkiezingen voor vertegenwoordigende lichamen en het aantal verkozen kandidaten van een partij bij verkiezingen.

Zetelroof

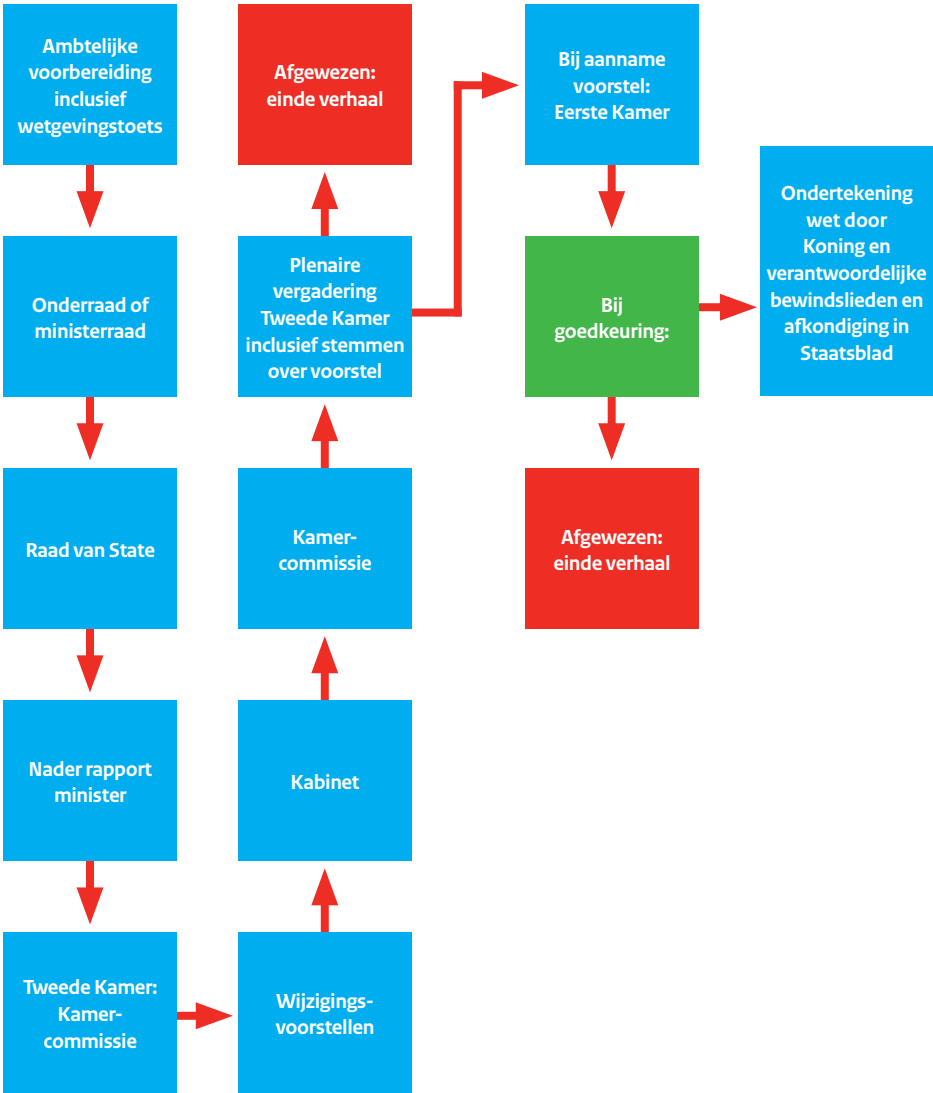
Een lid van een volksvertegenwoordiging die uit zijn fractie treedt of wordt gezet, kan zijn *zetel* behouden. Niettemin wordt dat wel als zetelroof beschouwd. In die redenering wordt ervan uitgegaan dat de zetel 'eigendom' is van de partij waartoe

het lid behoorde. Anderen redeneren dat een lid van een volksvertegenwoordiging in beginsel een zelfstandige en onafhankelijke positie bekleedt - 'de leden stemmen zonder last', zegt de *Grondwet* - ook ten opzichte van de partij die hij vertegenwoordigt of vertegenwoordigde en - nog belangrijker - dat elke individuele volksvertegenwoordiger mandaat van de kiezer heeft. Daarom kan hij 'zijn' zetel blijven bezetten. De *Hoge Raad* oordeelde in 1988 dat afspraken die politieke partijen maken met (kandidaat-) fractieleden over het afstand doen van de zetel in geval van conflict met partij of fractie nietig zijn.

Zittingsduur

De perioden tussen twee reguliere verkiezingen in is de zittingsduur van volksvertegenwoordigingen. Die is voor zowel de *Kamers* als *Provinciale Staten* en *gemeenteraden* vier jaar. Een *kabinet*, *Gedeputeerde Staten* en een *college van B&W* zitten in beginsel ook voor vier jaar. Wanneer een kabinet eerder valt of ontslag neemt, wordt als regel de Tweede Kamer ontbonden en worden er nieuwe verkiezingen gehouden. Een dan nieuw gekozen Kamer treedt aan voor een zittingsperiode waarvan de duur bij wet wordt bepaald, maar die niet langer mag zijn dan vijf jaar. Het dan aantredende kabinet zit in beginsel voor dezelfde periode. Hoe lang de periode zal zijn, is afhankelijk van het tijdstip van aantreden.
(zie ook: *ontbindingsrecht*)

Schematisch voorgesteld ziet het wetgevingstraject er zo uit:

Het wetgevingstraject

Ambtelijke voorbereiding op een of meer ministeries inclusief wetgevingstoets;

— bespreking in onderraad/ministerraad;

— naar Raad van State om advies;

— nader rapport minister (reactie op advies Raad van State);

— wetsvoorstel met memorie van toelichting, advies Raad van State en nader rapport naar Tweede Kamer;

— Kamercommissie begint behandeling voorstel, onder meer op grond van wetgevingsrapport;

— verslag van de Kamercommissie naar kabinet met eventuele wijzigingsvoorstellen. Kan ook blanco verslag zijn - geen opmerkingen, geen wijzigingsvoorstellen;

— nota van kabinet naar aanleiding van het verslag naar de Kamer;

— reactie Kamercommissie met óf nader verslag of met mondeling overleg(wetgevingsoverleg) met de indieners (minister, staatsecretaris);

— openbare behandeling wetsvoorstel in de plenaire vergadering;

stemmingen over wijzigingsvoorstellen, het wetsvoorstel en eventuele moties. Bij blanco verslag hamerstuk;

— bij verwerping van een voorstel einde verhaal;

— voorzitter Tweede Kamer stuurt wetsvoorstel naar Eerste Kamer;

— behandeling door Eerste Kamer in grote lijnen hetzelfde als in Tweede Kamer, maar geen bevoegdheid wetsvoorstel nog te wijzigen;

— na goedkeuring door Eerste Kamer ondertekening wet door Koning en verantwoordelijke bewindslieden en afkondiging in Staatsblad.

Nuttige websites

www.academievoorwetgeving.nl

www.algemener rekenkamer.nl

www.cpb.nl

www.denederlandsegrondwet.nl

www.eerstekamer.nl

www.eu.int

www.eur-lex.europa.eu

www.europa-nu.nl

www.ipo.nl

www.jurisprudentie.nl

www.kabinetderKoning.nl

www.kiesraad.nl

www.minaz.nl

www.minbuza.nl

www.minbzk.nl

www.minfin.nl

www.minjust.nl

www.montesquieu-instituut.nl

www.nationaalarchief.nl

www.nederlandrechtsstaat.nl

www.nationaleombudsman.nl

www.koninklijkhuis.nl

www.officielebekendmakingen.nl

www.openbaarministerie.nl

www.overheid.nl

www.parlement.com

www.politiekcompendium.nl

www.raadvanstate.nl

www.raadvaneuropa.nl

www.rechtspraak.nl

www.regering.nl

www.ser.nl

www.staten-generaal.nl

www.statengeneraaldigitaal.nl

www.tweedekamer.nl

www.unievanwaterschappen.nl

www.vng.nl

www.wetten.nl

www.wrr.nl

www.zbo.nl

www.zoek.officielebekendmakingen.nl

Over de auteur

Voor het schrijven van dit staatsrechtelijke lexicon heeft het ministerie gezocht naar iemand die de politiek en ambtenarij lange tijd van dichtbij heeft meegemaakt en die in staat is om jargon binnen de politiek en ambtenarij op een toegankelijke en begrijpelijke wijze uit te leggen.

Max de Bok, geboren op 7 augustus 1933, was politiek journalist en is door jarenlange ervaring verslingerd geraakt aan Den Haag. Hij vindt kennis van de parlementaire geschiedenis onmisbaar voor het beoordelen van de politiek. Hij zag, sinds hij eind 1958 in Den Haag kwam werken, vele tientallen politici gaan en komen en leerde velen persoonlijk kennen. Max de Bok was naast zijn journalistieke werk ook actief in journalistieke organisaties, waarin hij zich inzette om voor journalisten betere arbeidsvoorwaarden en werkomstandigheden te scheppen.

Naast de vele journalistieke werken die hij in de afgelopen decennia gedaan heeft, was hij van 1966 tot 1969 correspondent te Brussel voor de Pers Unie-bladen. Hij heeft tevens verschillende nevenfuncties bekleed, waaronder het voorzitterschap van de Nederlandse Vereniging van Journalisten en het voorzitterschap van het Internationaal Perscentrum Nieuwspoor. Ook heeft hij meerdere erefuncties bekleed.

Dit is een uitgave van:
Ministerie van Binnenlandse Zaken
en Koninkrijksrelaties
Directie Constitutionele
Zaken en Wetgeving
Postbus 20011 / 2500 EA Den Haag
www.minbzk.nl

November 2013 | B-20465